

Urganch davlat universiteti “Musika ta’limi” kafedrası o‘qituvchilari Botir Raximov, Rustam Boltaev, Doniyorbek Obidovlarning “Cholg‘u ijrochiligi tarixi” nomli uslubiy qo‘llanmasiga

TAQRIZ

Musika haqida gap ketar ekan, avvalo inson ovozi so‘ngra esa cholg‘u sozi e‘tiborimizni o‘ziga qaratadi. Chunki tarixdan inson ovozi eng mukammal cholg‘u sifatida gavdalanadi. Cholg‘u sozi esa unga dastak vazifasini bajargani aytiladi.

Cholg‘u sozlarining tarixiy, nazariy hamda amaliy ijrolariga tegishli ko‘plab risola va ilmiy kitoblar yaratilgani to‘g‘risida eshitganmiz. Ularda olimu donishmandlar tomonidan qimmatli fikrlar bayon etilgan. Ammo bu asarlarning arab va fors tillarida bitilganligi hamda hali bizga tanish tillarga o‘girilmaganligi bugungi kun musiqashunosligining muammoli holatlaridan sanaladi.

Ana shu kabi muammolarga yechim bo‘lishi kutilayotgan mualliflarning “Cholg‘u ijrochiligi tarixi” uslubiy qo‘llanmasi mana shu xayrli ishning debochasi bo‘lib qolishiga tilakdoshman.

Qo‘llanmada cholg‘u sozlari, ularning ijrochilari haqida batafsil ma‘lumotlar keltirilgan. Shularni inobatga olgan holda ushbu uslubiy qo‘llanmani “Ziyonet” axborot ta‘lim tarmog‘iga joylashtirishga tavsiya etaman.

**Urganch ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi
musiqiy-nazariy fanlar o‘qituvchisi,
ovoz rejissor assistenti va umumta‘lim
fanlar bo‘limi boshlig‘i**

D.Rahimov

**Урганч давлат университети “Муסיқа таълими” кафедраси
ўқитувчилари Ботир Рахимов, Рустам Болтаев, Дониёрбек
Обидовларнинг “Чолғу ижрочилиги тарихи” номли услубий
қўлланмасига**

ТАҚРИЗ

Ўзбек халқининг чолғу ижрочилиги тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Чолғу созларининг эволюцион тарзда яъни босқичма-босқич ривожланиб бориши, шаклининг ўзгаришга юз тутиши, ижро имкониятларининг кенгая бориши каби омиллар бизга тарих саҳифаларининг турли кўринишдаги ёзма манбалари орқали етиб келган. Шу билан бирга XIX асрнинг охирлари ва XX асрда соҳа мутахассислари, созанда ва муסיқашунослари томонидан миллий чолғуларимизни замонавий амалиётга жорий этиш масалаларига оид қатор изланишлар олиб борилган.

Ботир Рахимов, Рустам Болтаев, Дониёрбек Обидовларнинг “Чолғу ижрочилиги тарихи” номли услубий қўлланмасида чолғу созининг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланиши, ижро жараёнларига янгича услубларнинг кириб келиши каби масала ва муаммолар таҳлил қилиб берилади. Бундан ташқари чолғу созларининг ўтмиш ҳамда бугунги кундаги устоз ижрочиларининг ижодий фаолиятига ҳам назар ташлаб ўтилади.

Шулардан келиб чиққан холда мазкур услубий қўлланмани “ZiyoNET” ахборот таълим тармоғига жойлаштиришга тавсия қиламан.

С.ф.н., профессор С.М.Бегматов

**OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
O‘ZBEKISTON KOMPAZITORLARI VA
BASTAKORLARI UYUSHMASI
KOMILJON OTANIYOZOV NOMIDAGI
“MUSIQA VA NAFIS SAN‘ATLAR”
JAMOAT FONDI**

**BOTIR RAXIMOV,
RUSTAM BOLTAYEV,
DONIYORBЕК OBIDOV**

**CHOLG‘U IJROCHILIGI
TARIXI**

(Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim muassasalari uchun uslubiy qo‘llanma)

**“Quvanchbek-Mashxura” MCHJ nashriyoti
Urganch – 2018 yil**

UO'K 785(075)

85.315

R 29

Cholg'u ijrochiligi tarixi [Matn] : uslubiy qo'llanma / Botir Raximov, Rustam Boltayev, Doniyorbek Obidov. - Urganch :

“Quvanchbek-Mashxura” MCHJ nashriyoti. 2018 y. 120 b.

KBK 85.315

“Cholg'u ijrochiligi tarixi” uslubiy qo'llanmasi 2017-yili O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 5111000-musiqa ta'limi bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun Cholg'u ijrochiligi va ansambli fani dasturi asosida tayyorlandi.

Mas'ul muharrir:

Komiljon Abdirimov,

Urganch davlat universiteti

Musiqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi.

Taqrizchilar:

Samandar Hudayberganov,

Urganch davlat universiteti

Musiqa ta'limi kafedrası professori.

Adilbek Kazakov,

Urganch davlat universiteti

Musiqa ta'limi kafedrası katta o'qituvchisi.

ISBN 978-9943-5314-8-2

© Botir Raximov, Rustam Boltayev, Doniyorbek Obidov. “Cholg'u ijrochiligi tarixi”.

© “Quvanchbek-Mashxura” MCHJ nashriyoti. 2018 y.

KIRISH

Asrlar osha bizgacha yetib kelgan milliy cholg'ularimiz va ularda ijro etilayotgan musiqiy ohanglarning ajoyib namunalari bugungi kunda ham o'zining rang-barang jilosi, ohangrabo kuylari bilan kishilarga olam-olam zavq-shavq va huzur baxsh etib kelmoqda.

Boshqa san'at turlari qatori cholg'u ijrochilik san'ati insonga, ayniqsa yoshiarga ko'tarinki ruh berishi, ularni ijodkorlikka, bunyodkorlikka yo'naltirishi bilan ahamiyatlidir.

Milliy musiqiy qadriyatlarimizga mehr va muhabbat bolalikdan uyg'onadi. Bugungi kunda davlatimiz tomonidan musiqiy ta'lim masalasiga ayniqsa, uming boshlang'ich bosqichiga jiddiy e'tibor qaratilishiga alohida urg'u berilgan. Musiqa san'atini rivojlantirish, yosh iste'dodlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Bolalar musiqa va san'at maktablari, kollej-litseylar, oliy o'quv yurtlaridagi o'quv-tarbiyaviy ishlarni zamon talablari darajasida tashkil etilgan.

Ta'lim bosqichlarida yigit va qizlarimiz qanday kasb tanlashlaridan qat'iy nazar ijrochilikmi, dirijormi, bastakormi, musiqashunoslikmi ta'lim poydevori milliylik bo'lmog'i darkor. Milliylikdan chiqib, umuminsomiy qadriyatlar darajasiga erishgan sozanda har doim aziz va mo'tabar hamda hurmat va izzatda bo'ladi. Milliylik poydevori esa milliy ohanglar, kuy va qo'shiqlar, shuningdek asrlar osha kelayotgan cholg'u sozlarimizning sadolaridan quriladi.

Masalan, ming yillik tarixga ega bo'lgan tanbur, dutor, g'ijjak, nay va boshqa cholg'ularimiz O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan simfonik orkestr, ko'plab estrada jamoalarida milliylik ramzi va ayni chog'da eng zamonaviy sadolar taratayotgan mo'tabar cholg'ular sifatida maydonga chiqmoqda. Abduhoshim Ismailov qo'lidagi g'ijjak, Abdulahad Abdurashidov nafasidan sado taratayotgan nay, Abdurahmon Xoltojiyev

san'atidan bahra topayotgan qonun zamonaviy shaklda namoyon bo'lib, katta sahnalarni to'ldirib, muxlislarga zavq hamda milliy g'urur baxsh etib kelmoqda.

Ma'lumki musiqa bu cheksiz imkomiyatlarga ega bo'lgan sirli olam. Shu bilan birga musiqaga jon ato etuvchi mo'jiza esa cholg'uchi – bunda cholg'uchining ijro quroli cholg'u sozidir.

Cholg'u sozlarning tarixiy, nazariy hamda amaliy ijrolariga tegishli ko'plab risola va ilmiy kitoblar yaratilgan. Ularda olimu donishmandlar tomonidan qimmatli fikrlar bayon etilgan. Ammo ayrim sabablarga ko'ra bugun biz ularning ko'pchiligidan bexabar qolganmiz. Bu asarlar arab va fors tillarida bitilganligi hamda hali bizga tanish tillarga o'girilmaganligi sababli, bu ma'lumotlar faqat chegaralangan doiradagi mutaxassislar tomonidan qo'llanilmoqda.

XIX asrning oxirlari va XX asrda soha mutaxassislari, sozanda va musiqashunoslari tomonidan milliy cholg'ularimizni zamonaviy amaliyotga joriy etish masalalariga oid qator izlanishlar olib borilgan.

XX asrning 20-yillariga kelib musiqa va san'at sohasini zamonaviy talablar asosida cholg'u ijrochiligi ikki yo'nalish - xalq an'anaviy ijrochiligi san'ati va akademik ijro san'atiga bo'lindi. Ayni chog'da milliy cholg'ularni yevropacha yo'nalishdagi ko'p ovozlik musiqa uslubi o'quv dargohiari va konsert muassasalarida joriy etila boshlandi.

1927-yili O'zbekiston radio eshittirishlari tashkil qilindi. Respublika Radiosi qoshida turli ijodiy jamoalar – maqom ansambli, estrada ansambli, milliy cholg'ular ansambli, kamer orkestri, kvartet va boshqa guruhlar tuzilib, mustaqil faoliyat olib bora boshladi. Milliy cholg'ular ansambliga Yunus Rajabiy rahbarlik qildi. Bu haqda taniqli olim va ustozoda T.Zufarov o'zining “Soz va sozgarlik tarixi” risolasida quyidagicha bayon etganlar. “Yunus Rajabiy zo'r tashabbus ko'rsatib, qisqa bir muddatda buyuk sozanda va xonandalardan iborat milliy ansambl tuzdi. Ammo ansambl ixtiyoridagi sozlar o'sha vaqtdagi bevosita efirga uzatiladigan radio talablariga yetarli darajada javob bera olmas edi. Shu bois Yunus Rajabiy ansambl uchun yangi, balandroq

ovozli sozlar yasatishni rejalashtirdi. Yunus Rajabiy bu masala bo'yicha Usta Usmonga murojaat qildi. Usta Usmon jadal ishga kirishib, ansambl a'zolari uchun an'anaviy milliy sozlar bilan bir qatorda sozgarlik bo'yicha butunlay yangillik bo'lgan katta hajmli sozlar ham yasadi. Bu sozlarning ovoz imkoniyatlari borasida Yunus Rajabiy bilan bamaslahat ish yuritdi".

Keyinchalik, Yunus Rajabiy bu voqeani eslab, o'shanda Usta Usmon ansambl uchun "10 xil asbob yangidan yasagan edi" – deb yozgan edi. Bular orasida "katta (bas) g'ijjak", "o'rta (alt) g'ijjak", "katta (bas) dutor", "katta (bas) tanbur" bor edi. Yunus Rajabiy bu sozlarning aynan mana shu xususiyatlarini hisobga olib, ansambl tarkibiga kiritgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, ansambl o'z oldiga ming yillik tarixiy yo'lni bosib kelayotgan o'zbek milliy musiqa madaniyatidan alohida ajralishni emas, balki bevosita o'sha madaniyatni davom ettirishni bosh maqsad qilib qo'ygan edi. Bundan tashqari, o'sha vaqtda Yunus Rajabiy Usta Usmon yaratgan "katta" cholg'ularni zinhor Ovropo musiqa madaniyatiga mansub orkestr tuzish niyati bilan emas, balki bir xil sado beruvchi "usmon" ansamblining ovoz imkoniyatlarini kengaytirish, yana ham to'g'rirog'i, ansambl ovozini kuchaytirish maqsadida ansambl cholg'ulari safiga qo'shgan edi. Xuddi shu maqsadda yana ansambl tarkibiga baland ovozli qo'shnay va bulomon kabi cholg'ular ham kiritilgan edi. Shuning uchun ham Yunus Rajabiy o'z xotirasida "ansamblni orkestrga moslashtirdik" deb emas, balki "ansamblni mukammallashtirdik", ya'ni "to'ldirdik", yana ham to'g'rirog'i, "ansamblga qo'shimcha ovozlar qo'shdik" – deb yozadi. (Bu xotira Yunus Rajabiy uy-muzeyida saqlanmoqda ¹).

Sozgar ustalar tomonidan 1930-yillarning boshlarida musiqa asboblari dan dutor, tanbur, rubob va g'ijjaklarning turdosh oilasini yaratdi. Chang, g'ijjak kabi cholg'ularga qo'shimcha torlar qo'shib ularning ohang doirasini anchagina kengaytirdi. Kichik diapazon va diatonik tovush qatoriga ega bo'lgan changning ham yuqori registrlariga

¹ T. Zufarov. Soz va sozgarlik tarixi. Toshkent, 2014. 83-84 betlar.

qo‘shimcha torlar va xarraklar qo‘yilishi hisobiga kengaytirdi. Natijada shaklan milliy bo‘lgan yangi toifadagi temperatsiya qilingan cholg‘u asboblari paydo bo‘ldi.

O‘sha vaqtda musiqiy amaliyotda “ko‘p ovoqli” degan tushuncha paydo bo‘ldi. Cholg‘u asboblariimizda ijro etiladigan mumtoz kuylarimiz nohaq ravishda iste‘moldan chiqarilib uni o‘rmiga xom-xatala kompozitorlik na‘munalarini kiritishga urinilgan.

Biz bugun M.Burxonov, M.Leviyev, T.Jalilov, D.Zokirov, Y.Rajabiy, F.Sodiqov, K.Otaniyozov, A.Otajonov va M.Mirzayev kabi atoqli kompozitor va bastakorlarimiz tomonidan yaratilgan nodir ijod na‘munalarini qadrlashimiz kerak, albatta.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 27-28-fevral kunlari Xorazmda san‘at ahli bilan bo‘lgan uchrashuvda “Musika va san‘at maktablari o‘zbek musiqasining ilmiy-nazariy asoslari umumiy ijro maktablari har xil bo‘lmog‘i kerak” degan g‘oyani taklif qilgan edi.

Yurtboshimiz ilgari surgan bu g‘oyadan shuni anglash mumkinki, musika san‘ati bo‘yicha ta‘lim-tarbiya bilan shug‘ullanuvchi ustoz-o‘qituvchilar yosh iste‘dodlarda ijro mahoratlarini o‘stirishda har bir hududga xos bo‘lgan ustoz shogird an‘analariga jiddiy e‘tibor berishlari talab etiladi.

Zero, “maktab” mushtarak (ajralmas) milliy an‘analar, ya‘mi – o‘zbek musiqasi tarkibidagi turli ijodiy yo‘nalishlarni nazarda tutadi. XX asr boshlarida milliy ma‘rifatchilar va peshqadam rus ziyolilari “Konservatoriya” tushunchasini aynan shu maktab ma‘nosida ishlatganlar.

Turkiston xalq universiteti (hozirgi milliy universitet) tarkibida Turkiston xalq konservatoriyasi 1918-yildan e‘tiboran o‘z faoliyatini boshlagan. Mazkur xalq konservatoriyasining asosiy vazifasi xalqqa musiqadan boshlang‘ich ma‘lumot berish, birorta cholg‘u-sozda chalishni o‘rgatish va xonandalik mutaxassisligidan saboq berishdan

iborat edi. O‘qish muddati va dasturi aniq belgilanmaganligi uchun har bir ustoz-pedagog o‘quvchi-talabani qobiliyati va imkoniyatini nazarga olgan holda dars bergan.

Konservatoriyani nomlamishidagi xalq iborasi bugun biz ochiq-oydin aytadigan “Millat” tushunchasi nazarda tutilgan. Konservatoriyaning tashkil qilinishi mohiyatiga kengroq nazar soladigan bo‘lsak ma’rifatparvar ziyolilar uzoqlarni ko‘zlab, milliy va umum insoniy qadriyatlar bir butun jarayon ekanligini chuqur idroq etganliklarining guvohi bo‘lamiz.

Turkiston xalq konservatoriyasi aslida ikki muxtor konservatoriyadan iborat bo‘lgan. Ularning biri Chorsuda Turon kutubxonasi yonidagi hovlida joylashgan bo‘lib “Eski shahar” konservatoriyasi deb yuritilgan.

Ana shu konservatoriyaning yetakchi professori o‘z davrining mashhur kompozitor va olimi V.A.Uspenskiy bo‘lgan. Konservatoriyaga o‘qituvchi sifatida mashhur hofiz Shorahim Shoumarov tayinlandi. O‘qish ikki yo‘nalishda joriy etilgan bo‘lib o‘zbek musiqasini og‘zaki o‘zlashtirish va nota uslubi hamda ko‘p ovozli musiqa nazariyatini o‘rganishdan iborat edi. Birinchi talabalari qatorida esa Yunus Rajabiy va Imomjon Ikromovlar ta’lim olganlar.

Bugun, oradan ko‘p yillar o‘tgandan keyin ham V.A.Uspenskiy, Y.Rajabiy va I.Ikromovlarning kim ekanligini hamda ularning ijodi va faoliyatining tarixiy ahamiyatining ortiqcha izohlab o‘tirishning hojati bo‘lmasa kerak.

Turkiston xalq konservatoriyasining ikkinchi qanoti hozirgi temir yo‘l vokzaliga yaqin joylashgan bo‘lib “Vokzal yoni” (“Pri vokzalnaya”) deb nomlangan. U yerda Ovro‘pa dasturidagi cholg‘u sozlar va vokal ijrosi ustuvor o‘rin egallagan. Aynan shu o‘quv dargohiga keyinchalik, Musiqa texnikumi, Toshkent oliy musiqa maktabi (1934 yildan) va Toshkent davlat konservatoriyasi (1936-yildan), 2002-yilda “O‘zbekiston davlat konservatoriyasi” maqomi berildi.

Milliy qanot shaklidagi oliy o‘quv yurti 1921-yilda Buxoroda ham tashkil qilingan va u “Sharq musiqa maktabi” degan nom olgan. Maktabda ishlash uchun Ota Jalol, Ota G‘iyos, Levicha, Domla Halim Ibodov, Shohnazar Sohibov, Boboqul Fayzullayev, Ma’rufjon Toshpo‘latov kabi mashhur hofizu maqomshunoslar jalb etilgan. Shu maktabda ta’lim olgan M.Burxonov, M.Ashrafiy kabi talabalar keyinchalik, o‘zbek musiqasining poydevorini qo‘ygan kompozitor va dirijorlar bo‘lib yetishgan.

1928-yili Samarqandda musiqa va xoreografiya instituti o‘z faoliyatini boshlagan. Institut o‘z oldiga xalq ijodiyotini tadqiq etish, milliy ashula va raqs san’atlarini o‘rgatish, musiqa tarixiga oid ma’lumotlarni to‘plash hamda nota namunalarini yaratishdek ma’rifiy vazifalarni maqsad qilib qo‘ygan.

Demak, gap oliy o‘quv dargohlarini qanday nomlamishi, konservatoriya yoki maktab deyilishida emas, balki ularning ichki ma’no mazmunida degan xulosaga kelish mumkin.

Bugungi kunda Prezidentimizning yuqorida qayd etilgan “Musiqqa va san’at maktablari o‘zbek musiqasining ilmiy-nazariy asoslari umumiy ijro maktablari har xil bo‘lmog‘i kerak” degan g‘oyalari ana shu ustuvor fikrga hamohang keladi deyish mumkin.

Qiziqarli tomoni shundaki o‘quv yurtlari qanday deyilishidan qat’iy nazar ular yagona tartib, ya’ni cholg‘u sozlarini ustuvor tutishdan boshlanadi.

Zero cholg‘u sozlari hamisha umrboqiy meros va jonli urf-odatlar o‘rtasidagi moddiy, hayotiy ko‘prik vositasini bajarib kelgan. Shuning uchun ham bugungi musiqiy ta’lim islohatini ana shu cholg‘u sozlar ko‘prigini ta’mirlashdan boshlamog‘imiz maqsadga muvofiqdir.

Bir so‘z bilan aytganda bugungi o‘g‘il-qizlarimiz qo‘liga cholg‘u sozi olib “milliymi yo ovro‘paviymi”, qalbiga milliy ohanglarni mumtoz maqomlarning parda va usullarini joylashdan boshlamog‘i lozim.

Bu yoʻlda eng muhimi, bir yoʻldan ikkinchisiga tashlanish, biri bilan boshqasini inkor etish yoki birini ikkinchisidan ustun qoʻyish emas. Aksincha, milliy va umuminsomiy qadriyatlarni teng tutgan holda zamon talablariga mos sanʼatkor boʻlib yetishadigan yoshlarni tarbiyalash.

Ana shu gʻoyaga eʼtiboran milliy cholgʻularimizning bugungi holati va bu yoʻldagi dolzarb masalalarni yoritishga qaratilgan ushbu oʻquv uslubiy qoʻllanmamiz yoshlar orasida milliy cholgʻularga boʻlgan mehr va ixlos tuygʻularini uygʻotishga xizmat qiladi, degan umiddamiz.

Uslubiy qoʻllanmani uch boʻlimga ajratdik. Ularga yakkanavozlik, joʻrnavozlik va koʻp ovozlik deb sarlavha qoʻydik. Bu albatta shartli tasnifot-klassifikatsiya. Chunki yakkanavozlik deganda biz faqat cholgʻu ijrochiligini emas, balki xonandalikni ham nazarda tutdik. Xuddi shunday joʻrnavozlik deganda ham faqat cholgʻu ijrochiligini emas, balki, ovozga cholgʻu joʻrligini ham izohlab oʻtdik.

Yana bir muhim istilohiy masala. Bizda joʻrnavozlik deganda yakka ovoz va cholgʻularni qoʻshilishini nazarda tutish odatga kirgan. Biz esa masalaga kengroq yondashib turli sozlarning uygʻunlashuvidan iborat ansambl ijrochiliklarini ham joʻrnavozlik toifasida koʻrishni maʼqul topdik.

Masalan, T.Alimatovning yakka oʻzi D.Zokirovning “Ey sabosini” dutor, tanbur va sato cholgʻularida ijro etgan namunasini joʻrnavozlik turiga kiritdik. Toʻgʻri, bu joʻrnavozlikning zamonaviy koʻrinishi, yangi texnik vositalar yordamida uygʻunlashtirilgan shakli (nalojeme- qatma qat, ustma-ust qoʻyish). Yoki boʻlmasa soʻnggi davrlarda Salohiddin Toʻxtasinov yoki Fahriddin Sodiqovlar rahbarligida joriy etilgan yirik oʻnta va undan ham ziyod cholgʻulardan iborat guruhlarini ham shu qatorga qoʻshdik. Bu ijrolarda hattoki koʻpovozlik mafkurasining taʼsiri ham sezilib turadi.

Shunday qilib yakkanavozlik, joʻrnavozlik va koʻpovozlik toifalar shartli boʻlinmalar ekanligi ayon boʻladi.

Va nihoyat cholgʻu sozlari va ularning ijro vositalarining mundarijasini tuzishda koʻpovozlik orkestr partiturasida rasm etilgan tartibga koʻra oldin damli sozlar, torli urma, torli mizrobli, urma zarbli, torli kamonli cholgʻular tasnifoti asos qilib olindi.

Ana shu tartibda oldin har bir cholgʻuning tuzillishi ijro yoʻl-yoʻriqlari ijodiy imkoniyatlari toʻgʻrisida maʼlumotlar keltiriladi. Keyin shu cholgʻularda ulugʻ ustozlar ijro etgan ijod namunalarining nota matnlari beriladi. Uslubiy qoʻllanma yakunida ilova sifatida mazkur matnlarning badiiy ijrolari keltiriladi.

Shunday qilib, mazkur yoʻl bilan maktab oʻquvchilari, talabachilar hamda keng doiradagi musiqa muxlislariga milliy cholgʻularimizning tarixi, ilmiy asoslari va badiiy imkoniyatlari haqida maʼlumotlar taqdim etiladi. Qoʻllamada berilgan tarixiy va nazariy maʼlumotlar yosh sozanda va cholgʻushunoslarni milliy musiqiy qadriyatlarimizga boʻlgan eʼtiqodini yanada oshiradi, degan umiddamiz.

OʻZBEK XALQ CHOLGʻULARI VA CHOLGʻUCHILIK TARIXI

Cholgʻu ijrochiligi asrlar osha takomillashib, bizning davrimizgacha yetib kelgan. Har bir millatning musiqa ijrochiligida oʻziga xos milliy musiqiy sadolamish qoidalari, milliy musiqiy ijro tuzilmalari, ijrochilik maktablari mavjud. Milliy musiqa cholgʻulari ijrolari va sadolamishlari bilan bir – biridan farq qiladi. Cholgʻu asboblarning sadolamishi, ularda ijro etilgan musiqiy asarlarning ijrosi va ohangi qaysi millatga mansubligidan darak beradi. Bu oʻziga xoslikni amalga oshiruvchi sozanda.

“Soz”² anda – quruvchi, yaratuvchi, cholgʻuchi³. Milliy musiqa cholgʻularidan birida mashq qiluvchi musiqachi; mashshoq, navozanda degan maʼnolarni anglatadi.

² Soz – musiqa cholgʻularining (mas, dutor, tanbur, gʻijjak) umumiy nomi.

³ Cholgʻuvchi – cholgʻu chaluvchi sozanda, musiqachi.

Sozandalik – musiqa ijrochiligi san'atining qadimiy turlaridan biri bo'lib, insoniyat hayoti, ma'naviyati, ruhiyati va rivojiga beqiyos madad beruvchi omildir. Sozandalik sohasida shu boisdan ham uzoq o'tmishdan o'ziga xos an'analar vujudga kelgan. Bu an'analar xalq orasida ardoqlanib, turli ko'rinish, uslub va yo'nalishlarda rivojlanib, avloddan avlodga o'tib, o'z ma'naviy salohiyatini saqlab kelmoqda.

San'atning boshqa turlari ichida musiqiy janrlar eng murakkab, ammo inson qalbiga tez yetib bora oladigan xususiyati sozanda tomonidan mohirlik bilan cholg'u sozida ijro etilgan kuy hisoblanadi. Sozanda ijro etayotgan har bir kuy, ohang o'zining ma'lum bir mazmun mohiyatiga ega bo'lib, u tinglovchiga tovush orqali ta'sir etadi va badily obraz yaratadi. Kuyning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, so'z beoqibat qolganda ham kuy yordamida ko'ngilni eng hilvatli joylarini ham zabt etish imkoniyatiga egadir.

Cholg'u asbobi bu o'ziga xos uskuna. Cholg'uchi unga jon beruvchi, uni ijro etuvchi shaxs. Cholg'uchi tor ma'no, ijrochi esa keng ma'nodagi tushuncha. Cholg'uchi bir joyda turib ijro qilaveradi. Ammo, ijrochi birovning g'oyasini, masalan, "Munajat", "Aliqambar"ni ijro qilib beradi. Sozanda cholg'u sozini chaluvchi, jonlantiruvchi shaxs. Ijrochi musiqiy g'oya, uning ma'nosini, fikrini ado etish, ijro etuvchi, yuzaga chiqaruvchi, eshittiruvchi. Sozandaning mahorati va ilhomi tufayli ijro qilingan kuy jonli san'at voqeligiga aylanadi.

Sozgar usta biror bir cholg'u sozi yasab, undan tovush chiqaradi. Soz –yasamoq, bu san'at olamida o'zicha bir yaratuvchanlik. Sozanda esa o'zgacha san'at bilan cholg'u asbobi yordamida kuy yaratadi. Soz musiqada keng ma'noli tushuncha. Hazrat Navoiy sozmi quyidagicha ta'riflaydi:

Bir ma'nosi sozni chalmoq ishi,

Bilmayin men kabini ishini kishi.

O‘tmishdan ijrochilik san‘ati cholg‘uchilikning ko‘p asrlik an‘analarining ijodiy mahsuli hisoblangan. Bu cho‘qqini zabt etish sozandaning o‘z ijro sozi (inson ovozi yoki unga sun‘iy o‘xshatma – *cholg‘u*)ga moslashuvidan boshlanadi. Cholg‘u ijrochiligining mohir ustalari bo‘lgan sozandalar va bastakorlar dildagi niyatlarini amalga oshishini xayolda gavdalantirib, fikrlash orqali tasavvur etiladigan musiqiy g‘oyalarni kuy yoki ashulalarga aylantirganlar. Cholg‘uchi sozanda o‘z kasbining siru-asrorlarini o‘zlashtirishda ma‘lum bir darajaga erishgandagina *Ustoz* degan nomga musharraf bo‘ladi.

Musiqqa ilmida “soz” so‘zi ikki asosiy ma‘noda ishlatiladi. Cholg‘u sozi va yaratuvchi ijodkor ma‘nolarida. Masalan, “Farhod va Shirin”dagi quyidagi baytda “soz” so‘zi cholg‘uchilikka tegishli:

*Mug‘anniylar ikki yondin navosoz,
Tuzib rud lahni birla ovoz.*

Mug‘anmiy – sozanda. Rud – cholg‘u sozi. Lahn – kuy. Demak, bunda “navosoz” deganda cholg‘uchilar va kuy ijodkorlari nazarda tutiladi.

Musiqqa ijrochiligi masalalariga bag‘ishlab buyuk mutafakkirlar Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabiyy, Darvishali Changiy va boshqalar o‘z asarlarida bir qancha ma‘lumotlarni yozib qoldirganlar.

Musiqqa ijrochiligi – ijodning bir turi, musiqqa asarlarini xonanda yoki sozanda tomonidan badiiy talqinda ijro etilishi. Sozanda va xonandalar musiqqa ijrochiligi an‘analarini ustoz-shogird munosabatlari orqali avloddan-avlodga maxsus bilim va qoidalarga bo‘ysungan holda saqlab, rivoj toptirib, o‘rgatib kelganlar.

XIX asrning ikkinchi yarmlardan boshlab Rossiya bilan Turkiston xalqlari o‘rtasida juda katta tarixiy-madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan munosabatlar yo‘lga qo‘yilib savdo-sotiq ishlari olib borilgan. O‘sha davrda paydo bo‘lgan savdo mahsulotlari qatorida organun, skripka va

garmon kabi musiqa cholgʻulari boʻlgan. Bu cholgʻularni kirib kelishi qisqa davr ichida oʻzbek xalqi madaniyatiga jiddiy taʼsir koʻrsatdi va ular xalq sozandalari orasida ommalasha boshladi.

Birinchi oʻzbek kino operatori Xudoybergan Devonov fotoarxivida xivalik va rossiyalik sozandalar jamoasi aks ettirilgan foto surat mavjud. Foto suratda jamoa tarkibida xalq cholgʻulari bilan bir qatorda Ovroʻpa damli va zarbli cholgʻularini ham koʻrish mumkin.

Xudoybergan Devonov foto – arxivida saqlanayotgan xivalik va rossiyalik sozandalar jamoasi surati.

XX asrning boshlariga kelib cholgʻu ijrochilik sanʼatida bir qator musiqa ustozlari, jumladan Toʻychi Hofiz, Shorahim Shoumarov, Shaborat tanburchi, Abdusoat dutorchi, Abduqodir naychi, Ahmadjon qoʻshnay va boshqalarning nomlari mashhur boʻla boshladi. Nay, qoʻshnay, chang, rubob, tanbur, dutor, doʻmbira, gʻijjak, sato kabi cholgʻular joʻrnavorlikda, ijrochilik amaliyotida joriy etildi.

Bu davrda ijrochilik uchta asosiy turga boʻlimb, milliy cholgʻularimiz ijrochiligida yakkanavorlik, joʻrnavorlik va orkestr ijrochiligi tushunchasi yangilik sifatida namoyon boʻldi. Xalq cholgʻulari ansambllarining turli xillari shakllandi. Ayni paytda oʻzbek xalq cholgʻulari ijrochiligi sohasida jiddiy oʻzgarishlar yuz berib

yangidan-yangi shakllar paydo bo'ldi. Bu davrga kelib maqom ijrochiligida xonandalar bilan bir qatorda tarkibi turlicha bo'lgan cholg'u ansamblari ham ishtirok etdi. Bu jamoalarga Buxoroda tanbur va doira, Xorazmda esa dutor, g'ijjak, bulomon, doira yoki tanbur, tor-doira, Farg'ona - Toshkent uslubida dutor, g'ijjak, tanbur, qo'shnay va doira cholg'ularidan iborat bo'lgan ansamblar shakllandi. Buxoro, Xorazm va Qo'qon ustozlarining ijro maktablari saqlab qolindi.

Samarqandda faoliyati milliy yo'nalishga qaratilgan "Musiq va raqs ilmiy tekshirish instituti o'qituvchi va talabalari jamoasi.

XX asrning 20-yillariga kelib musiqa va san'at sohasining zamonaviy talablari asosida cholg'u ijrochiligi ikkita yo'nalish – xalq an'anaviy ijrochiligi san'ati va akademik ijro san'atiga bo'lindi. Ayni chog'da milliy cholg'ular Ovro'pacha yo'nalishdagi ko'povozlik musiqa uslubi o'quv dargohlari va konsert muassasalarida joriy etila boshlandi.

Radio va televideniye qoshida turli ijodiy jamoalar – maqom ansambli, estrada ansambli, xor jamoasi, milliy cholg'ular orkestri, kamer orkestri, kvartet va boshqa guruhlar tuzilib, mustaqil faoliyat olib bora boshlashdi.

Chang, g'ijjak kabi cholg'ularga qo'shimcha torlar qo'shilgach (qo'yilgach), ularning ohang doirasi anchagina kengaydi. 1930-yillarning boshlarida musiqiy cholg'ulardan dutor, tanbur, rubob va g'ijjaklarning turdosh oilasi yaratildi. Kichik diapazon va diatonik tovush qatorga ega bo'lgan changning yuqori registrlariga qo'shimcha torlar va xarraklar qo'yildi.

O'zbek xalq cholg'ulari va cholg'uchiligi tarixi haqida juda ko'p hamda uzoq gapirish mumkin. Ammo, biz bugungi imkoniyatlar va ehtiyojlardan kelib chiqqan holda mavzuni ko'proq o'tmishi emas, balki, hozirgi ahvoliga qaratishni o'rinli deb hisoblaymiz. Shuning uchun ushbu uslubiy qo'llanmamizda cholg'u sozlari hamda cholg'uchilik haqida fikr yuritib, milliy cholg'ularni zamonaviylik kesimida o'rganib, asosiy tayanch nuqtani cholg'u ijrochiligida yakkanavozlik va jo'rnavozlikka qaratishni maqsad qilib oldik.

MILLIY CHOLG‘ULAR ZAMONAVIYLIK KESIMIDA. YAKKANAVOZLIK

Xalq cholg‘ulari asrlar davomida taraqqiy topib ularda ijrochilikning uch navi, yam yakka, jo‘r va jamoa turlari bilan uzoq yillar davomida rivojlanib musiqiy merosimizda alohida o‘rin tutib kelgan. Cholg‘u sozlarimizning torli, puflama va urma cholg‘ular guruhlaridan iborat namunalarining nomlari bizgacha saqlanib kelingan.

Yakkanavozlik deganda – bitta cholg‘u asbobida kuy ijro qilish nazarda tutilgan. Yana bir ko‘rinishi ikkita bir xil yoki turli ko‘rinishdagi cholg‘ularda (tanbur-dutor) jo‘rnavozlik qilib bir ovozli (bir yo‘nalishdagi) kuym monodiya shaklida ijro etish uslublari tushiniladi. Fikrimizga misol sifatida Muhammadjon Mirzayev va Shavkat Mirzayevlarning qashqar rubobida chalgan “Farg‘onacha tanavor”, hamda Turg‘un Alimatovning Dutor, Tanbur va Satoda chalgan “Kuygay” kuyini jo‘rnavozlikning kichik ko‘rinishi sifatida keltirish mumkin.

KUYGAY

M.M. $\text{♩} = 75$ YU.Rajabiy musiqasi

Tanbur
Dutor
Sato

14/4

System 1: Three staves of music in G major. The top staff features a melodic line with eighth and sixteenth notes. The middle and bottom staves provide harmonic accompaniment with similar rhythmic patterns. Vertical dashed lines indicate bar boundaries.

System 2: Continuation of the musical score. The top staff introduces a more complex melodic figure with sixteenth-note runs. The accompaniment in the lower staves remains consistent with the previous system.

System 3: Continuation of the musical score. The melodic line in the top staff continues with eighth-note patterns. The accompaniment maintains the harmonic structure established in the previous systems.

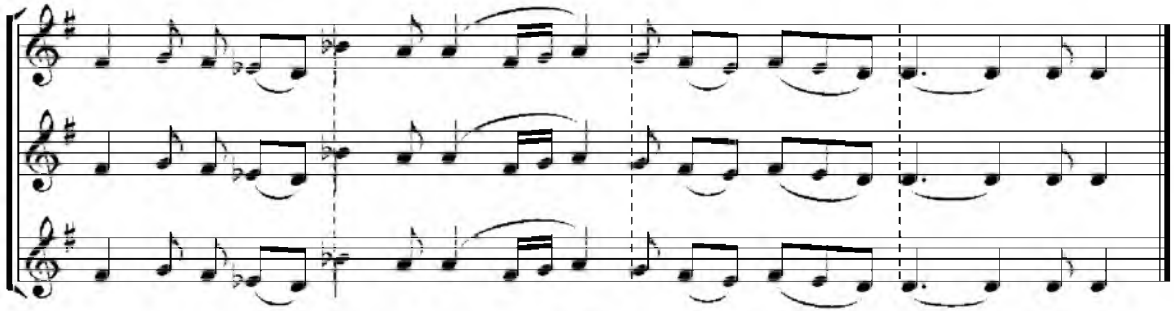
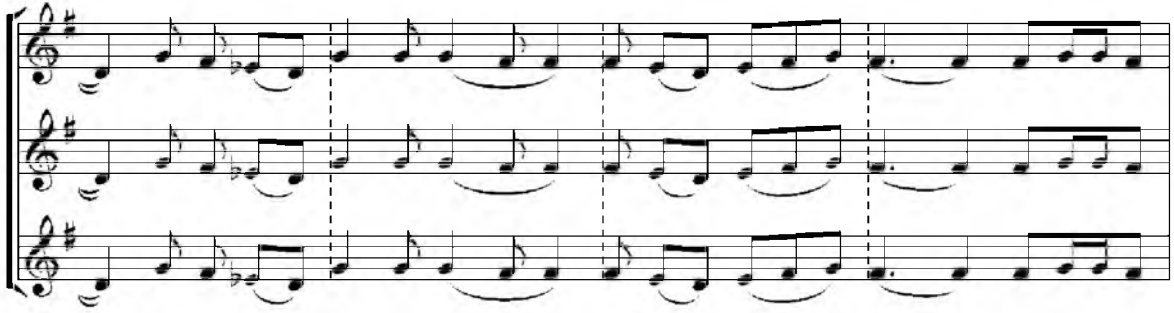
System 4: Continuation of the musical score. The top staff features a melodic line with a prominent sixteenth-note run. The accompaniment in the lower staves provides a steady harmonic foundation.

System 1: Three staves of music in G major. The top staff features a melodic line with eighth and sixteenth notes, including a chromatic descent. The middle and bottom staves provide harmonic accompaniment with chords and moving lines.

System 2: Continuation of the musical score. The top staff has a melodic line with a prominent chromatic line. The middle and bottom staves continue the harmonic accompaniment with various rhythmic patterns.

System 3: Continuation of the musical score. The top staff features a melodic line with a chromatic descent. The middle and bottom staves provide harmonic accompaniment with chords and moving lines.

System 4: Continuation of the musical score. The top staff has a melodic line with a chromatic line. The middle and bottom staves continue the harmonic accompaniment with various rhythmic patterns.

Joʻrnavozlik – yana bir koʻrinishi (cholgʻu asboblarning juftliga) ikkita dutor, ikkita tanbur, ikkita gʻijjak va ikkita doyra, nay, qoʻshnay, chang va boshqa milliy cholgʻularda bir ovoqli musiqani joʻrnavozlikda bir oqimdagi kuylar ijro etuvchi “ansambl” boʻlib, kuy jumllarini boyitish uchun har birini alohida-alohida ijro etilgan. Bu atama orkestr ijrochiligida koʻpovozli asar ijrosi maʼnosida keladi. Koʻpovozli asarlarni milliy cholgʻular joʻrligidagi xillari ham turlicha. Hozirgi kunda bizda kamer orkestrlar va katta orkestrlar jamoalari mavjud. Bular “Soʻgʻdiyona” kamer orkestri va Doni Zokirov nomidagi xalq cholgʻu asboblari orkestri jamoalari. Bu ikki orkestr jamoasida milliy cholgʻularimizning deyarli koʻpchiligi, yakkanavozlik va joʻrnavozlik ijro anʼanalari saqlanib qolgan. Doni Zokirov nomidagi xalq cholgʻu asboblari orkestri tomonidan ijro etilgan Muxtor Ashrafiyning “Koʻchalar” asarida mashhur sozanda Tohir Rajabov yakkanavozlikda qashqar rubobida mohirona ijro etgan.

KO'CHALAR

M.M. ♩ = 60

The musical score for 'KO'CHALAR' is written in 2/4 time with a tempo of 60 beats per minute. It consists of 12 staves of music. The first staff begins with a piano (*p*) dynamic marking. The third staff begins with a mezzo-forte (*mf*) dynamic marking. The ninth staff begins with a forte (*f*) dynamic marking. The music is composed of eighth and sixteenth notes, often beamed together in groups. The key signature is one sharp (F#), and the piece concludes with a final cadence on the twelfth staff.

Yakkanavozlik, jo‘rnavozlik va jamoa ijro uslublari ma’lum ijtimoiy ehtiyojlar, shart-sharoitlar talablari ostida shakllanib va rivojlanib kelgan. Cholg‘u ijrochiligidagi yakkanavozlik uning yuzaga kelishi, ichki xususiyatlari va har bir cholg‘u asbobim tarixi unga mos va muvofiq ijrochilik san’atining sodir bo‘lishi va rivojlamishi haqida alohida to‘xtalib o‘tmoqchimiz.

Surnay – cholg‘u sozi qadimiy cholg‘ulardan bo‘lib, o‘tmishda ommaviy tarzda qo‘shnavozlik (ikki-uch va undanda ko‘proq ijrochilar tomonidan)da ochiq maydonlarda, xalq sayillarida, qal’alarni tepasida naqoraxonalarda kuylar ijro qilingan. Bu cholg‘u asbobi bizni davrimizga kelib yakkanavozlikda ommaviy sharoitlarga moslashgan. Bu cholg‘u asbobim surnay deyilishiga ikki sababi bor. Birinchisi surnay ya’ni to‘y nayi. Ikkinchidan Xorazm shevasida sur – aylanma, burilgan degan ma’nomi bildiradi⁴.

⁴ Ushbu ma’lumot eski surnaychi ustozlardan Qurbonboy Bobojonov (Qurbonboy bulomonchi)dan yozib olingan.

Surnay

Surnay sharq xalqlarida nihoyatda keng tarqalgan cholgʻularidan biri. Cholgʻu asbobining pastki qismiga tomon (ham tashqarisidan, ham ichidan) konussimon kengayib borgan. 450-500 mm uzunlikdagi yogʻoch karnaychadan iborat. Karnaychanning ust qismida yettita, teskari (ost) tomonida bitta chalgʻich teshikcha mavjud. Karnaychaming puflanadigan tomoniga maxsus moslama (sadaf)ga kiygizilgan qoʻsh tilchali qamish pufakcha oʻrnatiladi. Ovozning ancha kuchliligi, tembrining birmuncha “dimogʻ”dan chiqariladigan tovushga moslashib borishi va oʻziga xosligi bilan alohida ajralib turadi. Surnayning diapazomi ikki oktavadan oshib ketadi.

M.M. ♩ = 90

YELPAZALANDI

Bozgoʻy

1-xona

Bozgoʻy

Bozgo'y

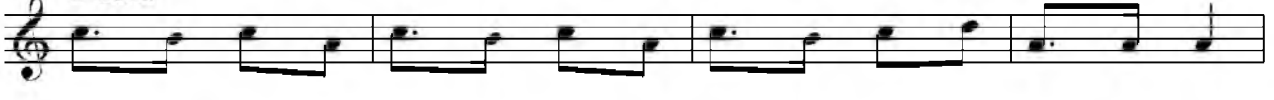
2-xona

Bozgo'y

3-xona

Bozgo'y

Hozirgi yurtimizda o'tkaziladigan turli bayram tantanalari, xalq sayillari, ayniqsa, to'ylarda surnay ijrochiligi yana avj olgan. Nikoh to'ylarida kelinni uyidan chiqish marosimlarida surnay jo'rligida kuzatish urf bo'lib kelmoqda. Bu an'anani qadimiy ota-bobolarimizning o'z urf-odatlariga sadoqatlilik ko'rinishi deb aytish mumkin.

Qo'shnay — akustik xususiyatlari va soziga ko'ra bir xil bo'lgan juft qamish naychalardan yasaladi. Qo'shnayning naychalari (uzunligi 240-260 mm, diametri 14-16 mm) odatda ingichka ip bilan bog'lab qo'yilib, faqat chalish vaqtida shu ipga naychalarni o'rab jipslashtirishadi. Har bir naycha yetti (ba'zan olti, kam hollarda sakkiz)tadan barmoq teshikchalariga ega. Naychalar nisonga sozlamb diapazonining kengligi ikki oktavagachani tashkil qiladi.

Boshqa puflab chalinadigan cholg'ulardan farqli tomomi tili (yasalgan) qamishni o'zidan kesiladi, shu yerda tebranish paydo bo'ladi, shuni ichidan ajoyib bir xususiyat beradi. Qo'shnay ijrochisida eng asosiy narsa bu ijro tomonidan labni to'g'ri tuta bilishi. Lab kerakidan sal qattiqroq yoki yumshoqroq bosilsa pardalari boshqacha chiqishi, ko'tarilishi yoki pastroq bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham bu borada qo'shnay ijrochisidan katta mahorat talab qilinadi. Qo'shnay yakka cholg'u qo'shnavoz cholg'u sifatida keng tarqalgan.

Qo'shnay

MUHABBAT

M.M. ♩ = 140

1-xona

The first system of music consists of two staves. The top staff is in 5/4 time, with a key signature of one flat (B-flat). It contains a melodic line with eighth and quarter notes, and rests. The bottom staff is in 5/4 time and contains a bass line with eighth and quarter notes, and rests.

The second system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

The third system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

2-xona

The fourth system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

The fifth system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

The sixth system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

3-xona

The seventh system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

The eighth system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

The ninth system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

4-xona

The tenth system consists of a single staff with a melodic line in 5/4 time, featuring eighth and quarter notes and rests.

8-xona

M.M. ♩ = 100

9-xona

10-xona

11-xona

12-xona

Bulomon — garchi tashqi ko‘rinishi mutlaqo boshqacha bo‘lsa ham, tovush chiqartirish vositasi (asosiy karnaychanning puflanadigan tomonida chalish paytida o‘rnatiriladigan naychasida tilchalar mavjudligi)ga ko‘ra surnayga o‘xshaydi. Uning ichki tuzilishi va ijro uslubi surnaydan ancha farq qiladi. Surnayda ovoz chiqish ko‘lami karnaysimon shaklda tuzilgan. Bulomonda esa uning farqi ichki tuzilishida bo‘lib ovoz chiqishi ichkariga qaratilgan. Ya‘mi kuchli jarangdor ovoz emas, bariton (bahmal) ovoz beradi.

Bulomon doston, maqom ijrochiligida shuningdek, o‘yin maqomlari yo‘lida yetakchi cholg‘ulardan biri.

UFORI NAVO

M.M. ♩ = 90

1-xona

2-xona

3-xona

4-xona

5-xona

Cholgʻu asbobimi uzunligi taxminan 300 mm boʻlgan silindr shaklidagi yogʻoch karnaychadan iborat boʻlib, pastki qismi tashqi tomondan konus shaklida ozgina kengaygandir. Bulomonda barmoq bilan bosib chalinadigan sakkizta teshikcha mavjud. Diapazomi bir oktava doirasida boʻlishiga qaramasdan maxsus puflash uslubi bilan

ancha kengayadi. Uning boshqa ko‘rinishlari sharq xalqlari musiqa madaniyatida ham katta o‘rin egallaydi.

Bulomon

Ozarboyjon balamani

Bulomon ijrochlligi Xorazmda keng tarqalgan bo‘lib kichikroq davralarda doston va maqom ijrochiligida qo‘llanilgan.

Puflama cholg‘ular (surnay, bulomon va qo‘shnay) ijrochiligida ikkita uslub ishlatiladi. Ijrochllar cholg‘u asbobining ishchi diapazomi doirasidan chiqmagan holatda ijro etsalar, ikkinchisi mohir ijrochilar baland pardalarda (o‘zgacha) avjlar qilib cholg‘u asboblari ijro ko‘lamini boyitganlar. Bulomon cholg‘u asbobining qo‘shnavozlikda ijro qilinadigan yana bir shakliga qo‘shbulomon deyiladi.

Qo‘shbulomon bu yaqin orada qayta tiklangan cholg‘u asli tarixga nazar soladigan bo‘lsak, bu cholg‘uga o‘xshash ko‘rinishni eramizmi I -

II asrlari Termiz yaqinidagi Ayrطوم qal'asining peshtoqlarida tasvirlangan musiqiy lavhalarda (cholg'u chalayotgan ayol) sozandalar tasvirlangan sur'atlarda ko'rish mumkin. Suratdagi cholg'uning asl nomlari bizgacha yetib kelmagan.

Ayrطوم topilmasi (Umumiy ko'rinish)

Ud chalayotgan ayol

Chiltor chalayotgan ayol

Nog'ora chalayotgan ayol

Qo'shnay chalayotgan ayol

Beshta cholg'uchining biri qumsoat shaklidagi zarbli soz, ikkinchisi udsimon soz, uchinchisi chang (arfa), to'rtinchisi yunoncha damli cholg'u sozi "avlos", beshinchisi shartli ravishda "katta nay" (fleyta pana – ilohiy nay)mi chalayotgami tasvirlangan. Yunonlarda "avlos" nomini olgan cholg'uning aynan turdoshi Xorazmda "qo'sh bulomon"⁵ deb nomlangan.

"Avlos" chalayotgan ayol rasmi "Avlos"ni boshqa ko'inishi

⁵ Ayritom tasviridagi avlosga o'xshash cholg'u sozlarining namunasi xorazmlik ustozlar qo'lida saqlangan va uni qo'shbulomon deganlar. Qo'shbulomon xorazmlik keksa ustoz (surnaychi) Matyoqub Olloyorov qo'lida bo'lgan, bir bo'lagini shogirdi Matrasul Matyoqubovga bergan. Qo'shbulomon qoldiqlari asosda zabardast ustoz musiqashunos Rustam Boltayev va Matrasul Matyoqubovlar tomonidan 1985-yilda qayta tiklangan.

Tasvirdagi “katta nayga” o‘xshash cholg‘u XV asrda Samarqand va Hirotda yashagan Abdulqodir Marog‘iy risolalarida “Shox nay” nomi bilan yuritiladi. Yozma manbalarda qo‘shnayga o‘xshash “Mizomir” (qo‘shaloq nay) haqida ma’lumotlar mavjud, ammo, qo‘shbulomon nomi ularda uchramaydi.

Qo‘shbulomon

Qo‘shbulomon cholg‘u sozi tashqi ko‘rinishidan qo‘shnayga o‘xshab ketadi. Qo‘shnay bilan qo‘shbulomonning farqi anchagina. Ma’lumki, qo‘shnay qamish naychalarining o‘zidan til kesib, tovush chiqariladigan sibiziqning juftlangan shakli. Qo‘shbulomon esa, tut daraxtidan ishlanadigan mumtoz cholg‘u asbobi. Uning yakka ko‘rinishi Ozarboyjonlarda “balaman” deyiladi. Ammo bulomonning qo‘shaloq shakli boshqa xalqlarda ma’lum ekanligi to‘g‘risida ma’lumotlarga ega emasmiz. Qo‘shbulomondan alohida kuy ijro etish hamda suvora ijrochiligida qo‘llanilgan. Hozirda bu cholg‘u asbobi sozandalar tomonidan amaliyotga joriy etilib zamonaviy ijrochilikda o‘z o‘rnini topmoqda.

DUGOH SUVORIYSI

M.M. ♩ = 80

1-xona

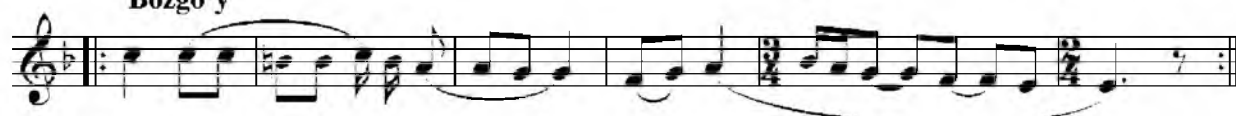

2-xona

Bozgo'y

3-xona

Bozgo'y

4-xona

Nay – sharq xalqlari o‘rtasida keng tarqalgan cholg‘u sozi bo‘lib, qamish, yog‘och, metallardan yasaladi va shunga muvofiq o‘zining har xil turlariga ega. Odatda uning uzunligi 450-520 mm bo‘lib, fleytaga o‘xshab ko‘ndalangiga ushlab chalinadigan silindrsimon teng diametrli naychanning yuz tomonida bir puflagich va oltita chalg‘ich (barmoq bosib chalinadigan) teshikchalar mavjud. Teshiklarning hammasi berkitilgan holda nayda kichik oktava *sol* tovushini hosil qilishi mumkin. Yani tanbur sozining boshlang‘ich tovushidir. Har bir teshikni ketma-ket muvofiq tarzda ochish *lya, si, do* va hokazo tovushlarni beradi. Bundan tovush balandligini sozlash andozalarining an‘anaviy nomlari kelib chiqqan: uch qo‘l (uch barmoq qo‘yilishi), to‘rt qo‘l va hokazo. Ansambl ijrochiligida nayning yana bir fazilati – barcha cholg‘u asboblarni sozlashda o‘ziga xos “**kamerton**” vazifasini o‘taydi.

Nay

Jaloliddin Rumi va Mashrab asarlarida nay inson ichki hissiyotlarini hikoyat qiluvchi, tasavvufchilarning osuda bir cholg‘u asbobi sifatida ta‘riflanadi. Nay cholg‘u asbobida ijrochilik borasida Abduqodir Ismoilov, Mahmudjon Muhammedov va zamondoshlarimizdan Abdulahad Abdurashidov ijro maktablari paydo bo‘lgan. Mahoratli ustozlar o‘z ijrolarida nay cholg‘u asbobini tembr boyliklarini tovush ko‘lamlarini mahoratlik bilan ko‘rsata olganlar. Mahmudjon Muhammedov va Abdulahad Abdurashidovlar nay cholg‘u asbobida sho‘x va o‘ynoqi kuylarni ham ustalik bilan ijro etganlar.

FIG'ON I

M.M. ♩ = 72

The musical score for FIG'ON I is written in 2/4 time with a tempo of 72 beats per minute. It consists of eight staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The melody is characterized by eighth and sixteenth notes, often beamed together, and includes various rests and phrasing slurs. The second staff continues the melodic line with similar rhythmic patterns. The third staff features a more active melodic line with frequent sixteenth-note runs. The fourth staff shows a change in texture with some longer note values and slurs. The fifth staff continues with a melodic line that includes some chromatic movement. The sixth staff features a more rhythmic and melodic line with frequent eighth notes. The seventh staff continues the melodic development with various note values and slurs. The eighth staff concludes the piece with a final melodic phrase and a key signature change to two sharps (F# and C#).

This image shows a page of musical notation, likely a score for a single melodic line. It consists of ten staves of music, each beginning with a treble clef. The notation includes various note values, rests, and phrasing slurs. The key signature is one sharp (F#), and the time signature is not explicitly shown but appears to be common time (C). The music is written in a single system, with each staff containing a continuous line of notes and rests. The notation is clean and professional, typical of a printed musical score.

Chang – qadimiy cholgʻu asboblardan boʻlib, oʻrta asrlarda yozilgan risolalarda va chizilgan mimatyuralarda arfasifat cholgʻular chang nomi bilan atalib kelingan.

XIX asr oʻrtalari XX asrning boshlaridan chang joʻrnavoqlik va qoʻshiq ijrochiligida keng tarqalgan cholgʻulardan boʻlgan. Mashhur musiqashunos Komil Xorazmiy, uning shogirdlari Matyoqub Xarrot va Matyusuf Xarrotovlar ham changda cholgʻu kuylari chalish bilan birga ashulaga joʻrlik qilganlar. Chang cholgʻu asbobini Xorazmda “Simtoʻr” deb ham nomlaganlar.

Matyusuf Xarrotovning “Simtoʻr” chalayotgan rasmi

Uning tashqi koʻrinishi simdan yasalgan toʻrga oʻxshash boʻlganligi uchun shunday nomlangan boʻlishi mumkin. “Simtoʻr” hozirgi amaliyotda boʻlgan changlarga nisbatan diapazoni kvinta past boʻlib,

ovozi yumshoq va mayin bo‘lgan. Qo‘shiq ijrochiligi uchun qulay bo‘lgan bunday chang cholg‘u sozini hali sozandalar qayta tiklaydi degan umiddamiz.

Hozirgi iste‘moldagi chang bu – sozning qayta ishlangan ko‘rinishidir. Uning ilgarigi changdan farqi – diatomik tovushqatorning xromatik tovushqator bilan almashtirilganligidadir. Bundan tashqari, ilgari o‘tirib ijro qilingan chang – ijrochilikning yangi shakllari talablariga moslashtirilgani, unga oyoqlar va maxsus tovush so‘ndirgich o‘rnatilgan.

Aslida “chang” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi “egilgan, bukilgan” (changak) tushunchalariga borib taqaladi. Jumladan, Mirza Abdulla G‘afforovning “forsiy va rusiy lug‘ati”da (M., “Nauka”, - 1976.) “chang” so‘zi “arfa” ma‘nosi bilan birga, “barmoqlari bukilgan qo‘l”, “tirnoq”, “changanal” ma‘nolarini ham ifodalaydi (239-bet). Demak, “chang” so‘zida cholg‘uning egilgan shakli nazarda tutilgan desak xato bo‘lmas kerak”⁶.

Chang

Chang ijrobop yoki ommaviy soz sifatida o‘zining keng badiiy

⁶ T.Zufarov “Soz va sozgarlik tarixi”. Toshkent, 2014 y. 13 b.

imkoniyatlari bilan asosan kasbiy ijrochilik yoʻnalishida keng tarqalgan. Davrlar mobaynida oʻzlashtirilishi natijasida oʻzbek anʼanaviy chang ijrochiligida ikki xil yoʻnalish shakllangan. Birinchisi – Faxriddin Sodiqov ijrochilik maktabi boʻlsa, ikkinchisi Fozil Xarratov yaratgan chang ijrochiligi maktablaridir.

Zamonaviy chang – torli urma cholgʻu sozi boʻlib, 40 ta tori qopqoq ustiga uzunasiga tortilgan. Ularning asosini 14 ta tor tashkil qilib, yoʻgʻon pastgisi bittalik, qolgan 13 ta yuqoridagisining har biri uchtadan (uchlangan)dir. Chang ikkita maxsus yogʻoch tayoqcha vositasida urib chalimb, ikki oktava doirasidagi diatonik tovushqatorni hosil qiladi. Boshqa oʻzbek anʼanaviy torli sozlaridan farqi har ikkala qoʻlning vazifasi bir xilligida. Hozirda chang rekonstruksiyalangan boʻlib xromatik tovushqator asosida tuzilgan.

Ud – arab, turk, fors, Kavkaz (ozarbayjon, arman) va Markaziy Osiyo (oʻzbek, tojik) xalqlarida keng tarqalgan qadimiy cholgʻu asbobi. “Ud” arabcha soʻz boʻlib, uning lugʻaviy maʼnosi turlicha. U birinchidan, yogʻochi qora tusli daraxtning nomi, ikkinchidan ud iborasi bayram, toʻy-tomosha, xursandchilikni ifodalaydigan “iyd” iborasining maʼlum shaklidir. Bu oʻrinda xushchaqchaqlik kayfiyatini bagʻishlovchi soz maʼnosida ham kelishi mumkin⁷. Musulmon mamlakatlaridagi *ud*, Xitoyda - *pipa*, Ovroʻpada - *lyutnya* (arabcha “*al-ud*” soʻzidan olingan) nomlari bilan mashhur sozning kelib chiqish tarixi islom dini paydo boʻlishidan ancha oldingi zamonlarga borib taqaladi.

Ud katta, noksimon va yupqa qopqoqli kosaxona, kalta va enli dastaga ega. Tovushi yumshoq va mayin, asosan joʻrnavoz (mumtoz musiqa ansambllari) va yakkanavoz soz sifatida qoʻllaniladi. Udning dastlab 2 torli, keyin 4 torli boʻlganligi, Ziriyob ismli (9-asr) sozanda (ayrim manbalarda Forobiy) tomomidan 5 tor qoʻshilganligi maʼlum.

Hozirda qoʻllaniladigan ud pardasiz va 11 torli. Ulardan 5 tasi juft torlardan, pastki tori bitta boʻladi.

⁷ Матякубов О. Фараби об основах музыка Востока. Т.1986.17.с.

XX asrning oʻrtalariga kelib bizda ud cholgʻu asbobi isteʼmoldan chetda qola boshlagan. Oʻzbekiston Konservatoriyasida 1972-yilda “Sharq musiqasi” kafedrasida ochilishi munosabati bilan ud cholgʻu asbobi sozandalar oʻrtasida urf boʻla boshlagan. Rifatulla Qosimov tomonidan bu cholgʻu asbobi ijrochilik sohasida qaytadan oʻz oʻrnini egallagan.

Ud

Dutor va ud shakl koʻrinishidan bir-biriga oʻxshamaydigan cholgʻu asboblari. Lekin tuzilish jihatlari bir-biriga juda yaqin. Ikkalasida cholgʻu asbobi kosasiga yogʻoch qopqoq qoʻyilib, ud torlari ichakdan, dutorni tori esa ipakdan qilinadi. Ud shamshod (jannat) daraxti, dutor ham muqaddas daraxtlar hisoblanadi – tut va oʻrikdan ishlanadi. Tut ham, oʻrik ham jannatning mevasi. Pahlavon Mahmud ruboiylarining birida ud shunday taʼriflangan:

Afsus, bugun boʻldi oʻtin ud bila teng,
Boʻldi Xalil masnadi Namrud bila teng.
Davlatidan, mastga quloq tutsang der:
“Eshshakning hangi nagʻmai Dovud bila teng”

Dutor cholgʻu asbobini tutdan, torlarini ipakdan yasalishi haqida shoir Matnazar Abdulhakim ham quyidagicha taʼriflagan:

Tutni shoxasidan dator dastasi,
Tutni yaprogʻidan ipak torlari.
Yaproq bilan shoxa qoʻshilganda,
Bagʻringni ezadi chekkan zorlari.

Shoxa boltalanar dasta boʻlmoqqa,
Yaproqlar qurtgʻa yem tor boʻlamiz deb.
Na dagan azoblar chakdik sen bilan,
U dunyo, bu dunyo yor boʻlamiz deb.

Dutor

Dutor o‘z ismi va jismi bilan ikki torli eng mashhur cholg‘u asbobi. Uning nomlamishi cholg‘u asbobining tuzilish xususiyatlaridan kelib chiqqan. Dutor atamasi - forscha bo‘lib, “**ikki tor**” degan ma‘noni beradi⁸. Tarixiy manbalardan ma‘lumki, dator islomdan oldingi davrda ham juda mashhur bo‘lgan. Aslida torli tirnama cholg‘u asboblardan ud, tanbur va ruboblar dastlabki ko‘rinishiari ikki torli bo‘lib dator cholg‘u asbobi asosida yasalgan, deyish mumkin.

Xalqimiz musiqa madaniyatida ko‘p asrlardan beri iste‘mol qilib kelayotgan cholg‘u sozi “dutor xalq ustalari tomonidan yasaladi: uning hajmi o‘zgaruvchidir va bu odatda, dator kosaxonasining katta-kichikligi bilan bog‘liq bo‘ladi”⁹. Kosaxona esa, ikki xil: “qazma” va “qovurg‘a” uslubida ishlanadi. Kosaxonaga o‘rnatirilgan nisbatan uzun dastasida qo‘shpay yoki ipak torlaridan ikki o‘rama qilib bog‘langan pardalar mavjud. Pardalari 13 ta bo‘lib, ular ikki oktavadan ortiqroq diapazonli diatomik tovushqatorni hosil qiladi. Dutorning ikkita ipak tori kvarta, kvinta yoki umson (oktava)ga sozlanadi. Dutor estetik jihatdan eng go‘zal va mukammal cholg‘u sozi bo‘lib, kichkina davralarda chalinadigan “xonaki” (kamer) sadolanuvchi cholg‘u. Bunday deyishimizga uning barcha sifatlari to‘g‘ri keladi: barmoq uchi bilan ohista chalish, to‘g‘rirog‘i nozik sado beruvchi ipak torlarni qo‘lda yumshoq “silab” tovush chiqarish.

So‘ngi yillarda dutorni yangi qirralarini kashf etilgan. Turg‘un Alimatov tomonidan yangicha yondoshishda ijro qilingan qator kuylar xalqni nazariga tushib juda mashhur bo‘lib ketdi.

⁸ Rasultayev J.K. O‘zbek dator ijrochiligi. T.1997.y.17.b.

⁹ Rasultayev J.K. O‘zbek dator ijrochiligi. T.1997.y.21.b.

This image displays ten musical staves, each containing a single melodic line in treble clef. The notation includes various rhythmic values such as quarter notes, eighth notes, and sixteenth notes, along with rests and accidentals (sharps and naturals). The staves are arranged vertically, showing a progression of musical ideas. The first staff begins with a simple quarter-note melody. The second staff introduces eighth-note patterns. The third staff features a mix of quarter and eighth notes. The fourth staff shows a more complex rhythmic structure with eighth and sixteenth notes. The fifth staff continues with eighth-note patterns. The sixth staff has a steady eighth-note flow. The seventh staff shows a similar eighth-note pattern. The eighth staff features a mix of quarter and eighth notes. The ninth staff has a steady eighth-note flow. The tenth staff concludes with a pattern similar to the first staff, featuring quarter notes and a sixteenth-note run.

Ulug' sozanda Turg'un Alimatov Amerika va Ovropa mamlakatlarida konsert dasturlari bilan qatnashib, butun dunyo shoh cholg'u asboblari qatorida dutorni ham namoyon qilishga muvoffiq bo'ldi.

Dutor cholg'usi O'zbekistonning barcha hududlarida ayniqsa, Farg'ona vodiysida, ayollar o'rtasida tor doirada kuy chalish va uning jo'rligida qo'shiq kuylashda mashhur bo'lgan. Xorazmda dutor jo'rligida doston va dutor maqomlari ijro qilingan.

ORAZIBOM

M.M. = ♩ 67
Bozgo'y

1-xona

Ey bo - di sa-bo,

ku - yi sa-nam-din gu-zar et - gil, do - day

dod a-la-ma-ay Al-bat-ta an-ga

xo-li-di-lim-din xa-bar et-gil do-day a-

-dod a-ling-da-nay yo-ray

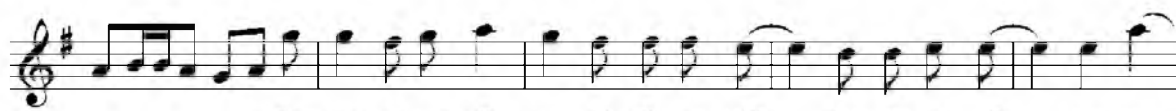
qur-bo-ning ma-nam ay **Bozgo'y**

Bir xas-ta qu-ling **2-xona**

oh u-rib yo'l-da yo-tub-dur yo-ray o-

-dod a-ling-da-nay yo-ray

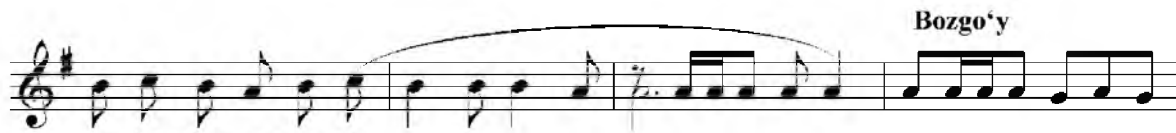
qur-bo-ning bo'la-yin ay **Bozgo'y**

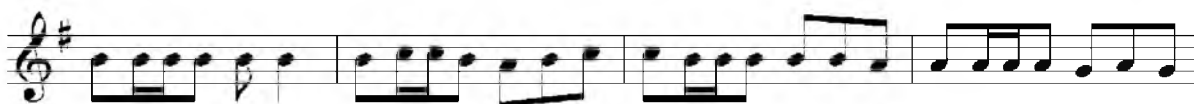
Be - mo - ri g'a - rib o - xi - din ay - g'il ha - zar et - gil yo - ray

do - day yor yo - ray

kur - bo - ning ma - nam - ay

Dur - ri xol - g'a jon - dur an - ga zin - xor ba zin - xor,

o - o - do - day yo -

ray Jon tas - lim e - tar - da ko' zi - din bar

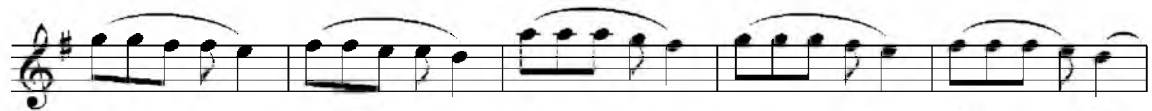
gu - zar et - gil

4-xona

Sho - yad o - ni ko'ng - li - ga Xu - do rah - mi - ni so - lib

o - o - yo - ray do - day

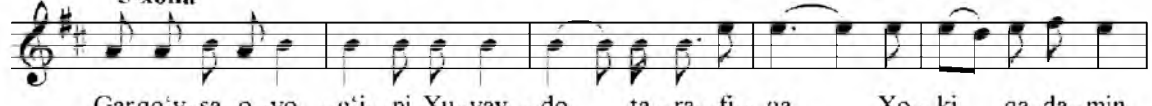

yo - ray Ax - vo - li di - lim - din

an - ga shar - hi di - gar et - gil do - day - -

5-xona

Garqo'y - sa o - yo - g'i - ni Xu - vay - do ta - ra - fi - ga, Xo - ki qa - da - min

sur - ma - i ay - nul ba - sar et - gil o -

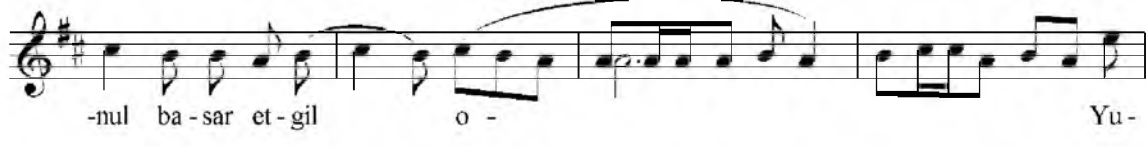
yo - - - - ray

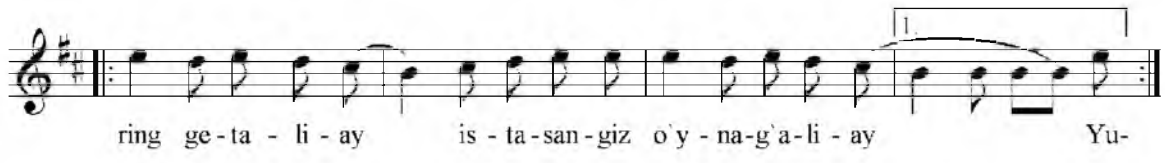
do'st ay

o - Xo - ki qa-da-min sur-ma - i ay -

-nul ba-sar et-gil o - Yu -

ring ge-ta - li - ay is - ta-san-giz o'y - na-g'a-li - ay Yu -

Bozgo'y

6-xona
Ul pa-ri

Bozgo'y
kim fit - na - i ay - yo-mi far - mo - nin - da-dur,

Yuzqi-yo - mat jil - va - si ta' - ri - fi muj

Bozgo'y
go-nim - da-dur

7-xona

Ne qa-mar - din bo'l - di so - yib yo - ray

Bozgo'y

yo - ray

Ne qu-yosh - din osh - kor ay - ha

Ul ta - kal - lim gul yu-zi xur - shi - di to - bo - nim - da - dur

Bozgo'y

yo - ray dod a - ling - dan no-za - lin

8-xona

O - ya - ti - din

voy - la' - li ul ta' - bi - ri zul - fing sho-mi - din su - ra' - yi

o'l-sam shu - kur shi - rin yu-zing sha' - nin - da - dur shi - rin yu-zing

M.M. = ♩ 100 Bozgo'y

sha' - nin - da - dur ey vo-yay

ni - ma ga - la so' nabo'y - li - ma ga - la Ga - la - xo - na - ma ga - la

Bozgo'y
so' nabo'y - li - ma ga - la

ohang
o - - - - -

10-xona **Bozgo'y**
Gul-shan-ni bo - g'i-da gul-ob bul - bu - li xush su - han o' zim

Gul-shan-ni bo - g'i-da gul-ob

bul - bu - li xush su - han o' zim Mo'ch-chi-li xi - rom u-chun o - shi - qi dar

ba - dar o'-zim Ga-la-lay - li lay lim so' nabo'y - lim bo'y - lim

Ga-la-xo - ni - maga-la so' nabo'y - li - ma ga - la o - mo - nay

Ga-la-xo - ni - ma ga-la so' nabo'y - li - ma ga-la Ga-la-xo - na - ma ga-la

Bozgo'y

so' nabo'y - li - ma ga-la

o - - - - -

11-xona

Bozgo'y

Ot yu-rar gu - bur gu-bur tong ot - di yo - rim tur - san-ga

Ot yu-rar gu-burgu-bur tong ot-di yo -

rim tur-san-ga San o' - zing kich - ki - na - san mun - cha ba - lo -

ni bi - la - san Ga-la-lay - li lay lim so' nabo'y - lim bo' - lim

Ga-la-xo - ni - ma ga-la so' nabo'y - li - ma ga-la o - mo - nay

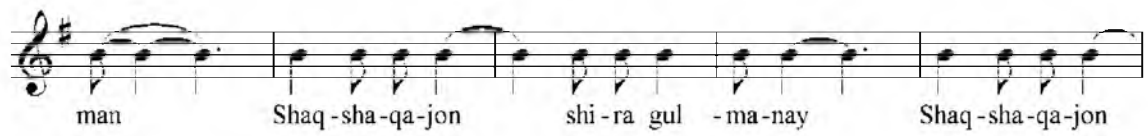
M.M. = ♩ 120

dod a-ling - dan o - mon bo' lay

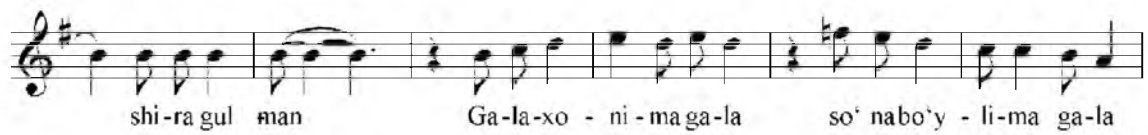
12-xona

Shaq-sha-qa-jon shi-ra gul -ma-nay Shaq-sha-qa-jon shi-ra gul -

man Shaq-sha-qa-jon shi-ra gul -ma-nay Shaq-sha-qa-jon

shi-ra gul man Ga-la-xo - ni - ma ga-la so' nabo'y - li-ma ga-la

o-mo - nay dod a-ling - dan

M.M. = ♩ 130
Bozgo'y

o - mon bo' - lay

Rubob

Rubobning o‘zbek xalq cholg‘ulari qatorida “qashqar” rubobi, “afg‘on rubobi”, “tor” deb nomlanuvchi turlari mavjud. Xalq orasida bularning barchasi oddiygina rubob deb nomlanadi.

Afg‘on rubobi “Buxoro rubobi” deb ham yuritiladi. U o‘ziga xos shaklga ega bo‘lib, chertib chalinadigan noxunli cholg‘u sozidir. Usti teri bilan qoplangan katta va chuqur o‘yma. Korpusi (*bir butun tuzilma*)ning toraytirilgan yon tomonlaridan yuqori qismiga yupqa qopqoq yelimlangandir. Odatda korpus bilan bir butun yo‘niladigan yo‘g‘on dastasida ichakdan atigi 4 parda bog‘langan bo‘lib, qolganlarining yog‘och qopqog‘i ustiga cho‘p qalamchalar yopishtiriladi.

Afg‘on rubobi

Rubob, ko‘pincha 5 ta chalinadigan asosiy paytor (shu jumladan, unison sozlanadigan 1-2, 3-4 qo‘sh torlar) hamda yon quloq (go‘shak)larga tortiladigan 10-11 ta aks sado beruvchi sim torlarga ega bo‘lib, asosiy kuychan torlar o‘zaro kvartaga sozlansa, aks sado beruvchi simlar pog‘onama-pog‘ona ko‘tariluvchi sekundalarni tashkil etadi. Diapazoni ikki oktava doirasida.

Qashqar rubobi yarim doyra shaklidagi dumaloq o‘yma kosaxonasining usti teri bilan qoplangan bo‘lib, uning yo‘g‘on va uzun dasta o‘rnatiladigan qismi yon tomonlaridan chiqib turadigan ikkita yog‘och shoxchalari ushbu cholg‘uning xarakterli belgisi sifatida ko‘zga tashlanadi. Qashqar rubobi torlarining somi beshta: uchtasi ipakdan (yoki paydan), ikkitasi simdan (hozirgi paytda hammasi har xil yo‘g‘onlikdagi simdan)dir. Ular kvarta-kvintaga sozlanadi. Rubob dastasiga uch oktava hajmidagi to‘la xromatik tovushqator hosil qiladigan 19-23 ingichka pay parda bog‘langan (hozir esa deyarli hammasining dastasi ust qismiga metall qalamchalar yopishtirilgan) bo‘ladi. Oddiy mediator (noxunak) bilan afg‘on rubobidek chalinadi.

Qashqar rubobi

XX asrning 40-yillari oxiri, 50-yillarning boshlariga kelib qashqar rubobi ikkita yo‘nalishda – biri o‘zbek milliy yo‘nalishda, ikkinchisi ovro‘po, rus va o‘zbek kompozitorlarining asarlarini ijro etiladigan cholg‘u sozlari qatoridan o‘rin egalladi. Ana shu jarayonda ustoz sozandalar Muhammadjon Mirzayev va Ari Boboxonovlar tomonidan qashqar rubobida ijro etilgan kuylar o‘zbek xalqining qalbidan chuqur joy oldi.

YANGI TANAVOR

M.Mirzayev musiqasi

M.M. ♩ = 66

The musical score is written in a single system with ten staves. It begins with a treble clef, a key signature of two flats (B-flat and E-flat), and a 2/4 time signature. The tempo is marked 'M.M.' with a quarter note equal to 66 beats per minute. The music consists of a series of rhythmic and melodic phrases, often starting with a rest followed by a rhythmic pattern. The notation includes eighth and sixteenth notes, rests, and repeat signs. The piece concludes with a double bar line and repeat dots.

The image displays a musical score for a single system, consisting of eight staves of music. The music is written in a treble clef with a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The notation includes various rhythmic values, slurs, and repeat signs. The eighth staff features a first and second ending bracket.

Muhammadjon Mirzayevning yakka ijro etgan kuylarida, Ma'murjon Uzoqovga jo'rnavorlik qilgan ashulalarida Farg'ona-Toshkent uslubiga mos zarblarni ishlatdi.

HAFIFI SEGOH

A. Boboxonov ijrosida yozib olingan

M.M. ♩ = 50

1-xona

Bozgo'y

2-xona

Bozgo'y

3-xona

Ari Boboxonov bu yoʻlda Buxoro ijro uslubiga xos boʻlgan tanbur zarbiarini qashqar rubobida qayta ijodiy oʻzlashtirdi.

Rubob musiqiy risolalar va boshqa manbalarda qoʻbiz, shashtor, panjtor, shudurgʻu, ishrat yoki tor deb ham qayd etiladi. Darvishalining musiqiy risolasida “Rubob togʻliklar sozi boʻlib, ovozi quruq (xushk)dir. Uning besh tori bor: toʻrttasi ipakdan, biri esa sim, sadosi (ichi, ruhi) boshqa sozlardan qisqaroq”¹⁰ degan maʼlumotlar mavjud. Shu risolaning “Qoʻbuz” faslinihg quyiroqida “ishrat” nomli cholgʻu taʼrifi keltiriladi:

“Ishrat rubobga oʻxshaganolti torli soz boʻlib, Chin-Mochin taraflarda koʻp uchraydi. Uni Chin hakimlari yaratgan. Chin xoqonlari davrida paydo boʻlgan. Chet viloyatda falak martabali, maqtovga sazovor Qoshgʻar va Yorkand kabilarda juda mashhurdir”. Eʼtibor qilsangiz, bu oʻrinda qashqar rubobi haqida soʻz borayapti. Nomi rubob, qoʻbiz, panjtor, shashtor, ishrat deyilsa-da, bir cholgʻu toifasi nazarda tutilmoqda. Darvishalidan keyin unga nisbatan boshqa nomlar ham ishlatilgan”¹¹.

XIX asrda Feruzshoh¹² tashabbusi bilan tor-rubob qayta tiklanib xalq orasida rubob deb yuritilib kelinmoqda. Xorazm rubobi Ozarboyjon tori bilan tashqi koʻrinishidan qancha oʻxshamasin parda tizimi va ijro uslubi bilan farq qiladi. Tor Ozarbayjon va Eronda ham juda mashhur cholgʻu asbobi. Ozarboyjonlarda ashula ijrochiligida tor va ovoz bir-biriga muvoziy (parallel) ravishda joʻr boʻlmaydi, sozanda (torchi) xonandaga joʻrnavez boʻlib ijro qiladi. Torchi bilan xonanda almashib ijro etib, ijro jarayonida badihagoʻylik keng tarqalgan. Oʻzbek qoʻshiqchiligida tor va ovoz parallel ravishda ijro qilinib, hofiz ovoziga suyanchiq (hassa) vazifasini bajaradi.

¹⁰ Darvesh Ali Changiy. Risolai musiqiy. Oʻzbekiston fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti. Qoʻlyozma, inv. № 468, 30^a-bet.

¹¹ O.Matyakubov. “Rubob torni Vataniga qaytishi. “Yosh kuch” jurnall, 2017 y.

¹² O.Matyakubov. “Maqomot”deb nomlangan risolasida quyidagi maʼlumotlar keltirilgan. “Bazmlardan birida turk (Ozarbayjon) sozandasi tor chalib, Xiva xoni Feruzning dilini rom etgan. Torning yumshoq va qoʻngʻiroq sadosi xonning koʻngliga oʻtirgan. Shunda Qalandar Doʻnmas (saroy sozandasi) ga tezlik bilan oʻxshash cholgʻu sozini yasash va unda Xorazm kuylarini chalish vazifasi yuklatilgan. Qalandar Doʻnmas torning andozasida yangi sozini ishlab, uning pardalarini tanbur-dutornikiga mos etib bogʻlagan. Chalinishi ham ozarbayjoncha yoʻlda emas, aynan tanbur va dutorga xos zarb va nolalar bilan ijro etilgan”.

Tor

O'tgan asrning boshlariga kelib tor cholg'u sozida taniqli san'atkorlar, xorazmlik Sheroziy va Bola baxshi kabilar doimiy ravishda ijro eta boshlaganlar. Buxorolik mashhur hofiz Levicha ham tor chalgan degan ma'lumotlar bor. Maqom ijrochiligiga torni ustoz hofiz Hojixon Boltayev kiritgan. Hojixon maktabini davomchilari maqom ijrochiligida tanbur o'rniga tor ishlata boshlaganlar.

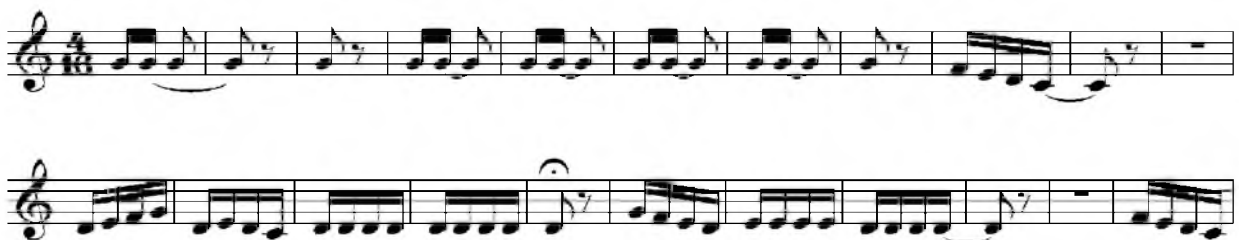
1940-50-yillarda tor cholg'u sozini keng ommalashuvida Komiljon Otaniyozovning xizmatlari katta bo'lgan. Ustoz tor ijrochiligida yangi ijro uslublari yaratib, uni O'zbekiston, Turkmaniston hamda Tojikistonda rasm etilishida sababchi bo'lish bilan birga ushbu cholg'uni katta sahna talablari darajasida mohirona ijro eta olgan.

Tor qo'shiq ijrochiligida faqat jo'navoz cholg'u bo'lmasdan, balki, xalq kuylari va maqomlarning cholg'u qismlarini ijro etish amaliyoti ham sozandalar o'rtasida keng tarqalgan.

Xorazm maqomlarining andozasida ustozlar tor cholg'usi uchun o'zgacha shakldagi kuylarni ishlaganlar. Yetuk sozandalar ijodida ana shu shartli andozalar doirasidan chiqadigan ko'plab badiiy erkinliklarni kuzatish mumkin. Sozanda Xayitboy Bobojonov torda ijro etgan "Tarjei Rost"da usulsiz doyra rezi jo'rligida boshlanib, o'rtasida 6/8 vaznidagi uforsimon lavhaga o'tadi va oxirida yana dastlabki vazn uslubiga qaytiladi.

TARJEI ROST

ad libilum

1-xona

2-xona

Bozgo'y

3-xona

Bozgo'y

4-xona

5-xona

Tanbur

Tanbur sharq mamkallatlarida keng tarqalgan. Bu cholgʻu sozining koʻp shaklliligiga oʻz vaqtida Forobiy ham alohida eʼtibor bergan¹³. Tanburlar doimo uzun dastali, baʼzan katta yoki kichikrok hajmdagi noksimon kosaxonaga ega boʻlgan torli - mizrobli soz. Tanburning kamon bilan ham tovush hosil qilish usuli mavjudligini ash-Sheroziy eslatib oʻtgan¹⁴. Bu sozni Darvishali “sozlar ichra ustoz soz” deb atab, ismi jismiga monand, “tanmi burovchi” qadimiy cholgʻu deb taʼriflaydi¹⁵. Mutafakkir adib Fitrat “Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi” kitobida “tanbur” soʻzining lugʻaviy maʼnosi “tanmi burdalovchi” emas, balki, qadimiy “doʻmbra” soʻzidan kelib chiqqanligi toʻgʻrisida quyidagicha yozadi: “Tanbur”, “tunbura”, “doʻnbira” soʻzi ekanida shubha yoʻqdir. Mana shu maʼlumotga tayamib, eskidan borligʻi xabar etilgan “tanbur” – tumburaning bu kungi “doʻmbira”ning xuddi oʻzi yo shunga yaqin bir narsa ekaniga, yani bu kungi bizning tanburimizning ikki torli, ibtidoiy bir shakli boʻlgʻomiga va hukm etilsa, yanglish boʻlmaydur. Hijriy oʻninchi asrda oʻtkan Hofiz Darvishali Changiy tomonidan “tanburning burun zamonlarda ikki torli boʻlgʻami, soʻngra Husayn Boyqaro zamonida Mahmud Shaybomiy otli bir musiqiyshunosning unga bir tor ortdirgʻami” toʻgʻrisida berilgan xabar esa yuqoridagʻi fikrlarimizning kuchimi ortdirgʻan boʻladir”¹⁶. Muallif bu haqdagi fikrini davom ettirib, baxshilar cholgʻusi hisoblanuvchi doʻmbra cholgʻu sozi uzun dastalik tanburning ilk koʻrinishi deya

¹³Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. Исторический очерк. М.1980.77-79.б.

¹⁴Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. Исторический очерк. М.1980.23.б.

¹⁵Семенов А.А. Среднеазиатский трактат о музыке Дарвиша Али Ташкент. Научно-исследовательский институт имени Хамзы. 1946. 16 б.

¹⁶Fitrat. Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent.1993.y.b.26-27.

ta'kidlaydi. Tanbur, do'mbra (do'mbr) so'zlarining orasida yaqin jarangdorlik mavjudligi quloqqa aniq eshitilib turadi. Umuman, cholg'u sozlariga uning jarangidan kelib chiqib, nom berishlik amaliyotda ko'p uchraydigan holat.

Tanbur

Tanbur, o'rta va keyingi asrlar madamiyatida – saroy ahli xizmatida taraqqiy etib keldi. Bu sozning boshqa torli-mizrobli sozlar kabi yangroq ovozli sozlardan bo'lib, o'yma kosasi yo'g'on va uzun dastasi bilan birga yaxlit tut yog'ochidan yasaladi; umumiy uzunligi 110-130 sm. Kosasining qopqog'i, ko'pincha, yupqa yog'och taxtachadan qilinadi, unda rezonator teshikchalari bor. Pay ip bilan bog'langan 16-19 pardasi bo'lib, oltinchisi, odatda, ijro etiladigan asarning lad tonallik xususiyatiga ko'ra yuqori yoki pastga surib qo'yiladi. Kosa qopqog'ida cho'pdan yana 4 ta xas pardasi bo'ladi. Tanburning 3 ta toridan birinchisi (yuqoridan) asosiy, 2 tasi yordamchidir; birinchisi va uchinchisi umisonga, ikkinchisi ularga nisbatan kvarta, ba'zan kvinta yoki sekunda past sozlanadi. Tanbur qo'lining ko'rsatkich barmog'iga kiyiladigan noxun bilan turli uslubda (torlarni yuqoridan va pastdan urib) chalinadi.

Tanbur O'zbekistonda boshqa torli chertma sozlardan farqli o'laroq, diatonik tovushqatorga ega. Tanburning torlari uzun va ingichka, pardalari yo'g'on (diametri 3 mm gacha) bo'lganligidan torni turlicha kuch bilan bosib, tovush balandligini yarim tongacha o'zgartirish mumkin. Mazkur yo'l bilan tanburda kuylarga o'ziga xos tebratma sayqal, nolalar beriladi. Tanbur maqomlarning o'ta murakkab lad tizimini amalga oshirish uchun barcha zarur tovush imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Tanbur Shashmaqom parda tizimining kaliti

deb hisoblanishi ham bejiz emas. Maqom cholgʻuchiligida tanburlarning uch va toʻrt torli turlari qoʻllaniladi. Ustozlarning fikricha, uch torli tanbur qoʻshiqqa joʻr boʻlish, toʻrt torli esa cholgʻu ijrochiligi uchun mos va qulay hisoblanadi. Tanbur tovushqatori uch oktavaga yaqin oraliqni qamrab oladi: kichik oktava “sol”dan – uchinchi oktava “mi” – “fa”gacha.

BILAKUZUK

M.M. ♩ = 86

M.M. ♩ = 130

Qonun

Qonun – torli-urma guruhiga kiruvchi cholgʻu sozi. Undagi umumiy koʻrinish, asos hajmi, torlarning koʻpsonligi uni koʻpincha changsifat deb qaralishiga sabab boʻladi¹⁷. Ammo bu **ikki** sozda tovush hosil qilish uslubi bir-biridan farq qiladi. Ulardagi zarb berishda qoʻllaniladigan vosita ham turlichadir. Torli-tirnama qonunda tovush hosil qiluvchi vosita – torli-mizrobli tanburdagi singari bosh barmoqqa taqib ijro qilinadi. Ammo tanburdan farqli qonunda nohun bilan pastga va yuqoriga emas, torlarning faqat yuqori qismidan pastga qarab zarb beriladi. Qonunda esa poʻlat yoki mis kabi qattiq uchli vosita bilan torga zarb beriladi.

Bu sozni hazrat Navoiy – “koʻngilni larzaga soluvchi” deb taʼriflaganlar¹⁸. Qonun oʻrta asrlar musiqasida juda keng qoʻllanilgan ijrobop soz boʻlgan. Bu fikrimizni turli sharq badiiy maktab musavvirlari tomonidan – Firdavsiy, Navoiy asarlariga chizilgan miniatura asarlari ham tasdiqlaydi. Ularda qonun – ayollar va erkaklar qoʻlida boʻlgan koʻptorli soz sifatida tasvirlanadi.

Ammo qonun maʼlum davr davomida hududimizda isteʼmol qilinishdan toʻxtagan. Qonun ud singari boshqa sharq xalqlari musiqa hayotida qoʻllanib takomillashdi va bizning amaliyotimizga oʻtgan asrning oxirgi choragida yangidan kirib keldi. Ular asosan changchi-ijrochilar tomonidan oʻzlashtirib ijro kilinadi. Bu borada taniqli sozanda Abdurahmon Xoltajiyevning xizmatlari katta boʻldi.

¹⁷ Akbarov I. Musiqa lugʻati. T.1997. 373.b

¹⁸ Baymukammedova N. Alisher Navoi oʻ muzыke, Istoriya i sovremennost. Problemy muzykalnoy kultury narodov Uzbekistana, Turkmennii i Tadjikistana. M.1972. 385 b.

Qonun

HAJINIYOZ I

M. Muhammedov ijrosidan
O' . Rasulov notaga olgan

M.M. ♩ = 66

The musical score is written for a Qonun in 2/4 time. It consists of six staves of music. The first staff includes a tempo marking of M.M. ♩ = 66. The music is written in a key signature of one flat (B-flat major or D minor). The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, as well as rests and dynamic markings. The piece concludes with a double bar line and repeat signs.

A musical score consisting of ten staves of music. The notation is in a single system, likely for a vocal line. The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are repeat signs with first and second endings in the sixth staff. The piece concludes with a final cadence in the tenth staff.

Qo'biz

Qo‘biz – cho‘michsimon shakldagi korpusining pastki tomoni teri bilan qoplangan bo‘lib, ustki qismi ochiqdir. Yoysimon eshilgan yalpoq yo‘g‘on dastasi, odatda, kosaxona (korpus)si bilan bir butun yo‘nilgan bo‘ladi. Ot dumining qilidan yasalgan yo‘g‘on ikki tori baland eshkak (podstavka) ustidan o‘tkazilganligidan yoysimon dastaga tegizmasdan chalish imkomiyatini tug‘diradiki, bu ham cholg‘uning o‘ziga xos tembr va tasviriy vositalarga ega bo‘lishini ta’minlaydi. Uning torlari, odatda, kvarta yoki kvintaga sozlanadi. Kamonni har ikkala toriga ba’zida tegizib chalish ma’lum ikki ovozli fakturalarning ora-orada tug‘ilishiga sabab bo‘ladi. Qo‘bizning umumiy diapazomi bir yarim oktavamni tashkil qiladi.

Qo‘biz

Qo‘biz kamon bilan chalingan, o‘tmishda Xiva, Buxoro, Samarqand va boshqa shahar va ayrim qishloqlarda tarqalgan bo‘lsa-da, hozir deyarli ishlatilmaydi.

G'ijjak

G'ijjak sozning nomlamishi unda birlamchi tovushi hosil qilish jarayonidagi g'ijirlashdan kelib chiqqan. Hazrat Navoiy g'ijjakni “eng dilkash ohanglar ijrochisi” deb ataganlar¹⁹.

Bu torli-kamonli soz turli ko‘rinishlarda sharq xalqlarida yetakchi ijrobop soz sifatida xalq musiqasining barcha janrlarida qo‘llanuvchi g'ijjak “umummilliy” sozga aylangan.

G'ijjak

G'ijjak yaxlit bo‘lakdan yoki torli-chertma dutor singari “qovurg‘a” uslubida yasaladi. G'ijjakda tovush hosil qiluvchi vosita kamondir.

G'ijjak – odatda o‘rik daraxtidan o‘yilgan dumaloq kosaxonasi teri bilan qoplangan bo‘hib, nisbatan uzun dastasida pardalar (qo‘bizdagidek)

¹⁹ Baymuxammedova N. Alisher Navoi o muzыke, Istoriya i sovremennost. Problemy muzykalnoy kulturv narodov Uzbekistana, Turkmennii i Tadjikistana. M.1972. 385 b.

bo‘lmaydi. G‘ijjak kamoni (yoki kamonchasi hamma kamonli milliy sozlarda ishlatilganidek) to‘g‘ri yoki salgina yoysimon egilgan sop bo‘lib, unga ot qili o‘rami ma‘lum birkitkichlar vositasida ulangandir. G‘ijjakda torlar soni 3 yoki 4 ta bo‘ladi. Olti-yetti torli, aniqrog‘i uch tori ikkitadan juft-juft tortilgan g‘ijjak turlari ham uchraydi. Ilk namunalari yakka torli bo‘lgan. Torlar kvartaga sozlanadi. Hozirgi paytda kvarta-kvintaga sozlanadigan to‘rt torli g‘ijjak ko‘proq qo‘llanilmoqda. Diapazoni keng — uch oktavaga

UCHRASHUV

M.M. ♩ = 110

A. Ismailov musiqasi

Bozgo‘y

1-xona

G‘ijjak

2-xona

3-xona

Bozgo'y
Ansambl

4-xona

Bozgo'y

5-xona

6-xona

7-xona

Sato

Bu nom bilan ataluvchi soz oʻrta asrlarda bitilgan musiqiy risolalarda uchramaydi. Musiqiy lugʻatlarda esa, sato - setor sozi bilan

bir xil ta'riflanadi, u 10-12 ta sadolanuvchi torlarga ega bo'lib, kamon bilan ijro qilinuvchi sozdir. Setor Qashqarda tarqalgan bo'lib, O'zbekistonda ham uchraydi²⁰. Xalq ijrochilarining ta'kidlashicha "sato" – "setor" so'zidan olingan.

Ammo hozir o'zbek musiqasi cholg'u amaliyotida qo'llanilayotgan sato o'tgan asrning 30-40-chi yillarida yaratilgan va tanburning kamon bilan ijro qilinuvchi ko'rimishi bo'lib, sozmi o'zbek xalqining yirik soz ustasi usta Usmon Zufarov 1935-yilda yaratgan. U dastlab tanbur - sato, keyinchalik sato deb atala boshlangan. Sato xalq orasida torli-kamonli g'ijjak singari ommaviylashmagan. Hatto uning ijrochilari ham sanoqli. Ular asosan tanburchi-ijrochilardir. Bunga sabab sozning ijroviy texnik xususiyatlarining murakkab xarakteri va albatta iste'mol doirasining chegaralanganligidir. Ammo sozning kishimi sehrlovchi salobatli tovushi umi o'zbek an'anaviy torli sozlari orasidan ajratib turadi.

Sato

²⁰Akbarov I. Musiqa lug'ati. T.1997. 280.b

Sato – tashqi ko‘rinishdan tanburga o‘xshaydi, ammo birmuncha yupqa o‘yilgan kosaxonasining shakli nisbatan katta bo‘lib, qopqog‘i ham shunga mosdir. Tanburmkidek uzun dastasida yo‘g‘on ichak tordan uch o‘ramda bog‘langan pardalar hamda kosaxonasi qopqog‘iga yopishtirilgan xas parda (yog‘och qalamcha)lar ikki yarim oktavadan kengroq doirada diatonik tovushqatorni hosil qiladi. Asosiy torlari soni uch yoki to‘rtta metall simdan iborat bo‘lib, ular ham xuddi tanbur kabi birinchi va uchinchi (ikki chetdagisi) umisonga, ikkinchisi (o‘rtadagisi) ikki chetdagilariga nisbatan kvarta, kvinta va sekunda pastga sozlanadi. Asosiy sozlar ostiga joylashtirilgan hamda yon quloqlarga tortiladigan aks sado beruvchi torlari esa xuddi afg‘on rubobidagi kabi sekunda oraliqlarida sozlanadi. Ammo, hozir ishiatiladigan sato nusxalarida bunday aks sado beruvchi torlar yo‘q. Sato g‘ijjakda ishlatiladigan kamoncha bilan chalinadi.

NAVRO‘ZI AJAM

O‘zbek xalq kuyi

1-xona

Bozgo‘y

2-xona

Bozgo'y

3-xona

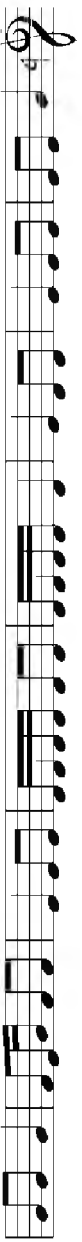

4-xona

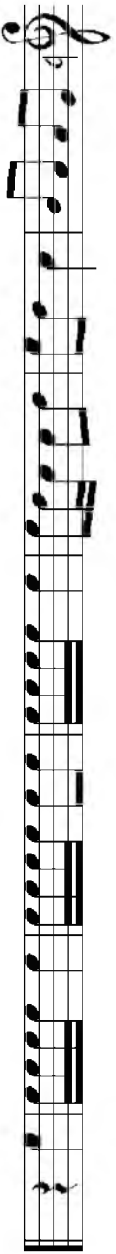
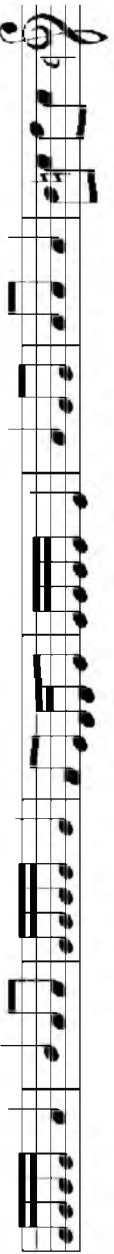
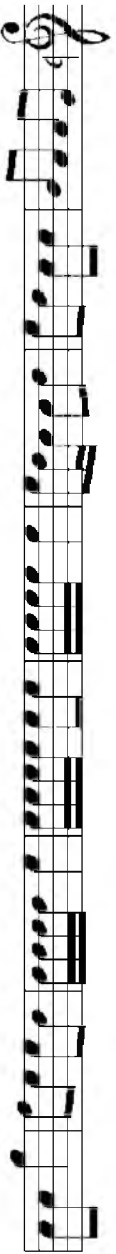

S-XOHA

Bozgo'y

JO‘RNAVOZLIK

Jo‘rnavozlik – (jo‘ra degani) musiqa ijrochiligida ham sado ijro etish. Jo‘rnavozlikning oddiy turi ikki ijrochini qo‘shilgani. Cholg‘u ijrochiligida hamnavozlik, qo‘shiq ijrochiligida hamnafas ijro etish jo‘rnavozlik deb tushunilgan.

Ma‘lumki mukammal cholg‘u sozi bu inson ovozi. Azaldan xalq qo‘shiqchiligi va cholg‘u ijrochiligida jo‘rnavozlik keng tarqalgan uslublardan biri. Qo‘shiq ijrochiligida cholg‘u asboblari suyanchiq (hassa) vazifasini bajarib kelgan.

Inson ovoziga jo‘rnavozlik yakka (tanbur, dutor, rubob va surnay) cholg‘ular jo‘rligida ijro etilib kelingan. Mumtoz musiqamizning gultoji bo‘lgan Shashmaqom, Xorazm olti yarim maqomi, Farg‘ona – Toshkent maqom yo‘llari hamda mumtoz ashulalarimiz yakka ovozga bitta cholg‘u asbobi jo‘rligida ijro etilgan. Hamma narsani mukammallashtirish mumkin, lekin tabiiy ovozni mukammallashtirib bo‘lmaydi, agar aslida bo‘lmasa diapazomini oshirib bo‘lmaydi.

San‘at ijrochilik va kuy yaratuvchilik hunarlarini o‘z ichiga olgan. Kuy yaratuvchilik darajasiga ijrochilik mahoratining ma‘lum pog‘onasida erishiladi deb bilingan. Sharq xalqlarining an‘anaviy musiqasi bu mulohazalarni hayot tajribasidan olinganligini musiqa amaliyoti haqiqatan ham shunday xususiyatlarga ega ekanligini isbotlaydi.

Chiroyli ovoz haqiqatan ham tabiatning ajoyib bir mo‘jizasi (in‘omi). Yoqimli ovozning hajmi katta bo‘lsa u yanada jozibali. Inson ovozining ijro doirasi ikki oktava chegarasi bilan belgilanadi. Shu bilan birga kengroq diapazonga ega bo‘lgan ashulachilar ham uchrab turadi.

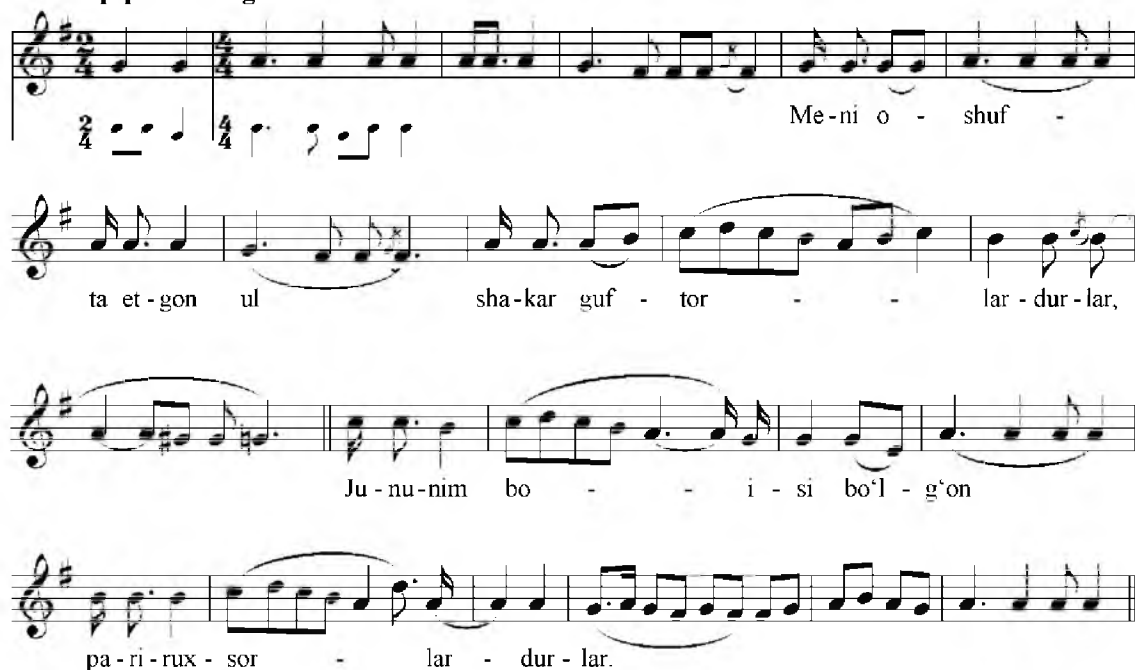
Bu ko‘proq umumiy qoidadan mustasno hol. Eng chiroyli ovoz ikki oktava atrofida – musiqa amaliyoti ham uning yaqqol dalilidir. Maqom yo‘llari, mumtoz kuy va ashulalarning pardalar doirasi tanbur, dutor, rubob, nay, g‘ijjak kabi sozlarning tovush qatorlari ham aynan shu diapozonni taqozo qiladi.

NAVROZI SABO

Amiriy g'azali

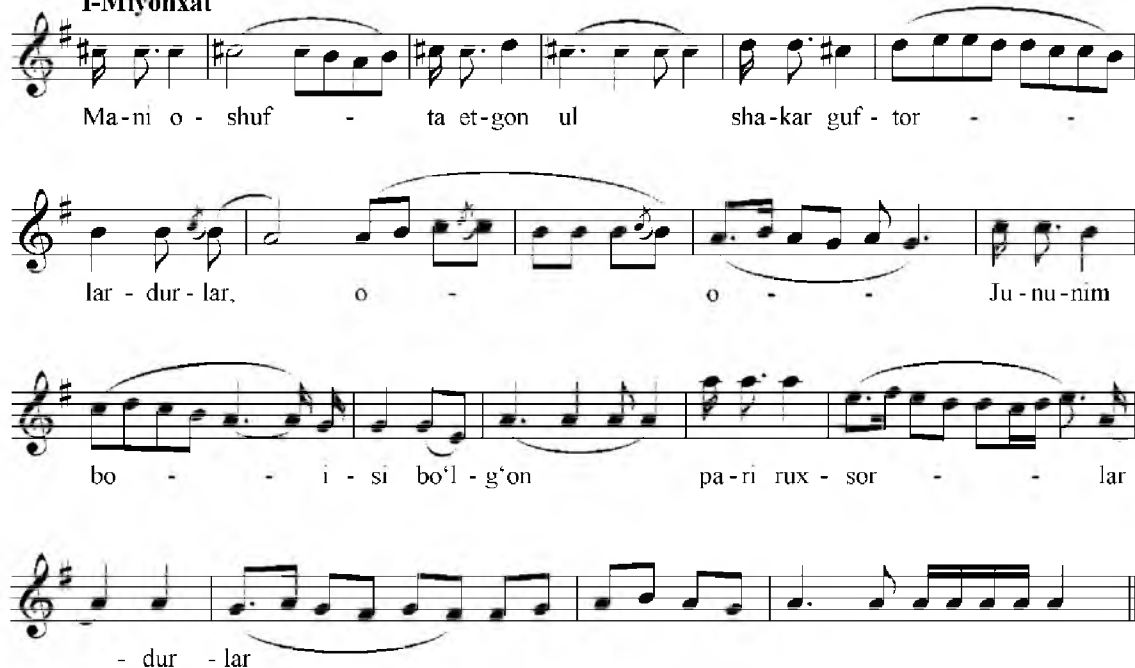
Domla Halim ijrosi
Notaga oluvchi R.Boltayev

Up poco Allegretto

Me-ni o - shuf -
ta et - gon ul sha - kar guf - tor - - lar - dur - lar,
Ju - nu - nim bo - - i - si bo'l - g'on
pa - ri - rux - sor - - lar - dur - lar.

I-Miyonxat

Ma-ni o - shuf - ta et - gon ul sha - kar guf - tor - -
lar - dur - lar, o - - Ju - nu - nim
bo - - i - si bo'l - g'on pa - ri rux - sor - - lar
- dur - lar

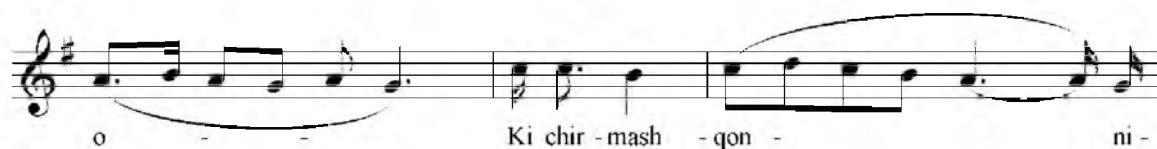
II-Miyonxat

I - ki zul - fing - mu dur, ey siym - bar. qad - ding

bi - la teng - ru o - - -

o Ki chir - mash - qon - ni -

ho - li sarv u - za yo mor - lar -

dur - lar

Furovard

Bu gul-shan uz - ra bul-bul - dek bi-zi so - hib

na-vo et - gan, Cha-man siy - mo - - - lar i - la lo -

- la-gun rux - sor - - - lar-dur-lar o - - - o - - -

Bu-gul-shan uz - - - ra bul-bul - dek bi - zi so - hib

na-vo et - gan, o - - o - Cha-man siy - mo -

lar - i - la lo - - la - gun rux - sor - - - lar -

dur - lar.

Namudi Segoh

Mu-hab - bat vo - - di

si - da men ka - bi Far - xod i - la Maj - nun,

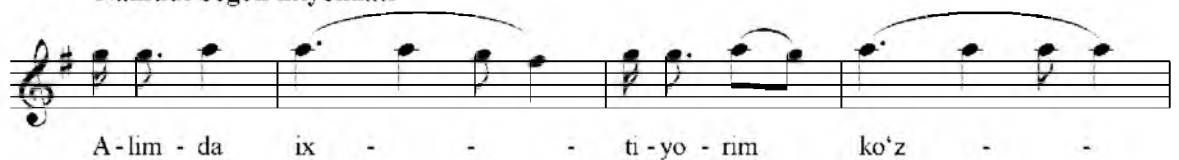

Ba - lo to - g'i - - da, g'am dash - ti - - da qol - g'on

zor - - lar - dur - lar.

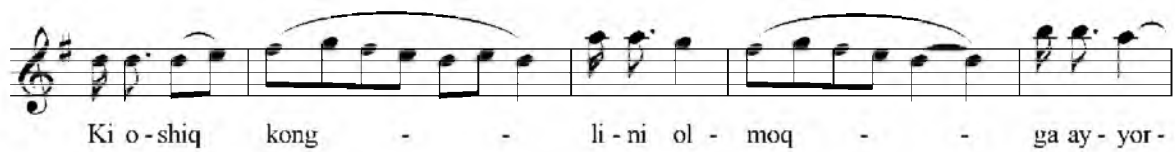
Namudi Segoh miyonxati

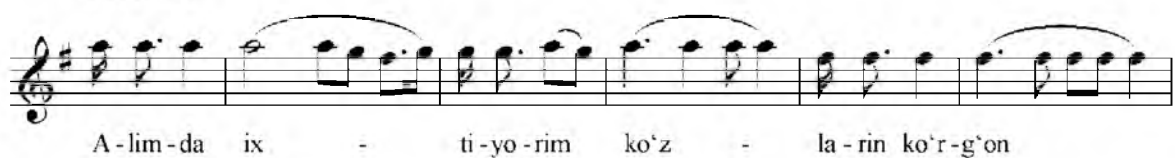
A - lim - da ix - - - ti - yo - rim ko'z - -

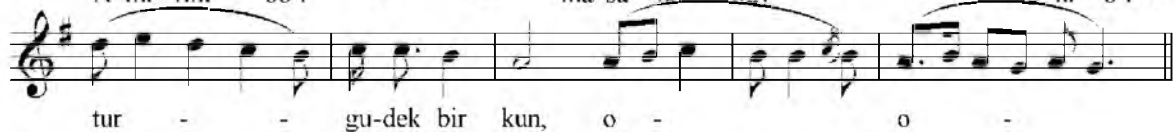
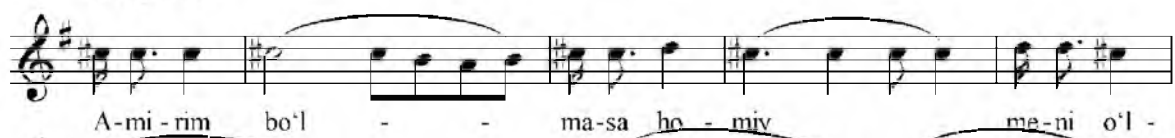
- la - rin kor - g'on o - - cho - g'i qol - mas

Furovard

I-Miyonxat

Suporish

Ul ik - ki ko'z - ki ik - ki zo - li - mi xun - xor - lar - dur - lar

o - - - - - o - o -

o - - - - - o -

Memi oshufta etgon ul shakar guftorlardurlar,
Jununim boisi bo'lg'on pari ruxsordurlar.

Iki zulfungmudir, ey siymbar, qadding bila tengru,
Ki chirmashqon niholi sarv uza yo morlardurlar.

Bu gulshan uzra bulbuldek bizi sohib navo etgan,
Chaman siymolar ila lolagun ruxsordurlar.

Muhabbat vodiysida men kabi Farhod ila Majnun,
Balo tog'i, g'am dashtida qolg'on zorlardurlar.

Alimda ixtiyorim ko'zlarin ko'rgon chog'i qolmas,
Ki oshiq ko'nglimi olmoqqa cho'q ayyorlardurlar.

Parishon ohiarkim, chekmisham g'am jilvagohida,
Jununim shohidig'a zulfi anbarborlardurlar.

Amirim bo'lmasa homiy meni o'lturgudek bir kun,
Ul iki ko'zki ikki zolimi xunxorlardurlar.

Ovoz, tanbur va doira jo'navozligi oddiy, lekin o'ta go'zalligini domla Halim Ibodovning "Navro'zi Sabo" ashulasi misolida ko'rish mumkin. Bu ashula ijrochiligi orqali ustoz ovoz va unga jo'r bo'lgan tanbur cholg'u asbobi ijro imkoniyatlarini to'la ko'rsata olganlar. Surnay cholg'u asbobidagi tus (tembr) boyligi undan chiqadigan sirli ovoz haqiqatan ham tabiatning ajoyib bir mo'jizasi (in'omi). Bu cholg'u asbobidagi ko'rkam ovoz inson tuyg'ularini sehrlab qo'yadi. Ovoz go'zalligini o'lchaydigan uskuna yoki aniq bir mezon yo'q, albatta. Har bir insonning ovozi o'ziga xos va betakror. Xorazmda nikoh to'ylarida ayol ashulachilar tomonidan baland ovoz bilan surnay jo'rligida "Birollohim" (haftaning har bir kumiga hamdu sano) ashulasi aytilgan.

BIR OLLOHIM

Ovoz

Bir kun ko' - rol - may dog' - da - man De - vo - na - man

har yon - da - man Yol - g'iz ga - zar - man dog' da - man ay - yo -

ra - - - - y ay - la - na - ma - nay

Jo‘rnavoqlikni yana bir ko‘rinishi bir – biriga turdosh bo‘lgan cholg‘u asboblarda cholg‘u kuylarni ijro etish. Bir cholg‘uda turlicha usullar bilan ijro etish an‘analarini Turg‘un Alimatovning ijrochilik faoliyatida kuzatish mumkin. Tanbur, dutor, sato asboblarini mohirona egallagan Turg‘un Alimatov o‘zbek an‘naviy musiqasi tarixidagi yangi yo‘nalish bo‘lib kirgan ijro uslubini yaratgan.

Jo‘raxon Sultonov ham mumtoz yo‘llar va katta ashulalar ijrosida zabardast hofiz sifatida dong taratgan. Tanbur jo‘rligida ashula ijro etib bo‘limlari oralarida tanburda ijro mahoratini ustozlik bilan ko‘rsata olgan. Ustoz qo‘shiq ijrochiligida hamnafaslik uslubida Ma‘murjon Uzoqov bilan ijod etgan.

Davr taqozosi bilan o'tgan asrning 50-60-yillarida qo'shiq ijrochilgida jo'rnavoz cholg'ular qatorida akkordeon va skripka cholg'u asboblari qo'shilgan. Ularni farg'onalik G'ulomjon Xojiqulov bir qator hofizlar bilan, Ollanazar Hasanov xorazmlik hofizlar Xojixon Boltayev va Komiljon Otaniyozovlar yonida qator qo'shiqlarga jo'rnavozlik eta boshlaganlar.

Qashqar rubobi ham yakkanavoz cholg'u sifatida keng tarqaldi. Muhammadjon va Shavkat Mirzayevlar bu cholg'u asbobida jo'rnavozlikda qator kuylarni ijro qilganlar. Muhammadjon Mirzayev taniqli hofiz Ma'murjon Uzoqovga ham jo'rnavozlik qilgan.

Ustozlar izidan borib jo'rnavozlik an'anasini targ'ib qilishga boshqosh bo'layotganlardan Abduhoshim Ismoilov Yunus Rajabiy nomidagi maqom ansambliga borib, avval sozanda, so'ngra badiiy rahbar sifatida faoliyat olib bordi. Dunyoning ko'p mamlakatlarida o'zining vertuoz ijrolari bilan shuhrat topgan jahongashta sozanda Abduhoshim Ismoilov jo'rnavozlikda juda ko'plab yangi ijodiy ishiarni amalga oshirgan. Uning rahbarligida sozandalar Abdurahmon Xoltojiyev (qonunda) Abdulahad Abdurashidov (nayda) ijro etgan "Hayrona" kuyi jo'rnavozlikni yangi nsullarida joriy etilgan.

HAYRONA

A. Ismailov musiqasi
R. Boltayev notaga oldi

M.M. = 104

solo G'ijjak

The musical score for 'Hayrona' is presented in two systems. The first system features a treble clef staff with a melodic line and a bass clef staff with a rhythmic accompaniment. The second system continues the melodic and rhythmic lines. Dynamics include 'mf' and 'f'.

Ansambl

Ansambl

Ansambl

First system of a musical score in G major, 2/4 time. It consists of three staves. The top staff has a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The middle and bottom staves have a bass clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The music features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes.

Second system of the musical score, continuing the three-staff arrangement from the first system. The notation and key signature remain consistent.

Third system of the musical score, continuing the three-staff arrangement. The notation and key signature remain consistent.

Presto

Fourth system of the musical score, marked **Presto**. It consists of three staves. The top staff has a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The middle and bottom staves have a bass clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The time signature changes to 2/4. The music features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes.

solo Qonun

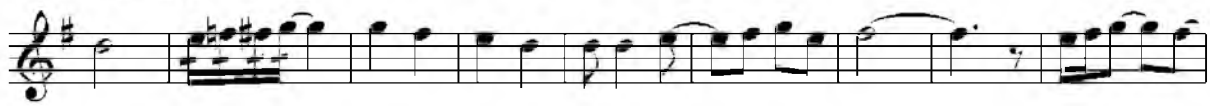
Musical score for solo Qonun, consisting of four staves of music in G major. The first staff begins with a melodic phrase above the staff. The music features a mix of eighth and sixteenth notes with various rhythmic patterns.

solo G'idjak

Musical score for solo G'idjak, consisting of four staves of music in G major. The first staff features a melodic line with long slurs. The music includes a variety of note values and rests.

solo Nay

Uchta sozanda badihanavozlik qilib o‘zbek musiqasini cholg‘u ijrochiligida yangi sahifasini ochib berdi. Bu ijro jo‘rnavozlikni yakka ovoz ko‘pnavozlik (bir kuyni turli cholg‘ular)da ijrosi.

KO'P OVOZLI CHOLG'U MUSIQASI

XX asr boshlarida o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi sohasida o'zgarishlar yuz berib yangidan-yangi shakllar paydo bo'ldi. Yangi uslublardan biri cholg'u ansambllari bo'lib uning turli xillari shakllandi. Bu davrga kelib cholg'u kuylari xalq qo'shiqlari maqom ijrochiligida xonandalar bilan bir qatorda tarkibi turlicha bo'lgan cholg'u ansambllari ham ishtirok etdi. Bu jamoalarga Buxoroda tanbur va doira, Xorazmda esa dutor, g'ijjak, bulomon, doira yoki tanbur, tor doira, Farg'ona-Toshkent uslubida dutor, g'ijjak, tanbur, qo'shnay va doira cholg'ularidan iborat bo'lgan ansambllar shakllandi. Bu jamoalarda Buxoro, Xorazm va Qo'qon ustozlarining ijro maktablari saqlanilib qolindi. Xalq kuylari bilan bir qatorda jo'rnavozlikda "Nigorim", "Galdir", "Fig'on", "Chaman yalla" singari ashulalarni hofizlar xalq cholg'u asboblari ansambli jo'rligida ijro eta boshidilar. Bu uslublarni shakllantirishda To'xtasin Jalilov, Komiljon Jabborov, Jo'raxon Sultonov, G'anijon Toshmatov, Faxriddin Sodiqov kabi bastakorlar katta hissa qo'shgan. Ansambli uslub doirasida qariyb barcha xalq cholg'ulari (dutor, tanbur, rubob, chang, sato, g'ijjak, nay, qo'shnay, surnay, karnay, doira, nog'ora) namoyon bo'ladi. Ommaviy bayram, xalq tantanalari va to'y marosimlarida surnay, karnay, nog'ora va doiralardan iborat ansambli sadolari yangrasa, uyxona sharoitlarida dutor, tanbur, g'ijjak kabi nisbatan mayin sadoli cholg'ular qo'llaniladi. "Dilxiroj", "Andijon polkasi", "Farg'ona rezi", "Tanavor" kabi jozibali raqs kuylari jo'rnavozlikda ijro etila boshiandi. Bayram sayllari, musiqa tomoshalarida surnay, nog'ora, karnay ansambllari asosiy o'rin tutgan bo'lsa, turli yig'in majlislarda g'ijjak, buxoro (afg'on) rubobi, dutor, nay, tanbur ayniqsa, tor va boshqa sozlar ijrochiligi keng tarqalgan. Shuningdek, tor, akkordeon, skripka va doyra sozlaridan iborat bo'lgan cholg'u ansambli ham an'anaviy tus olgan.

O'tgan asrning 40-yillari oxirida Buxoroda Abdurauf Fitrat tashkil etgan sharq musiqa maktabida, keyinchalik Moskva Konservatoriyasi-ning maxsus kurslari (rabfak)da bilimlarini oshirganlardan Sh.Sohibov O'zbekiston radiosida milliy ansambl rahbari, F.Shahobov esa O'zbekiston Filarmomiyasi qoshidagi qo'shiq va raqs ansamblining badiiy rahbari vazifalarida ishiaganlar.

Shashmaqomning ijrolarini tiklash va ularni notaga olish ishlari O'zbekistonda 50-yillarning oxiridan yangidan avj ola boshladi. Avvallari maqom ijrosi Toshkent radiosi qoshidagi milliy ansambl zimmasida bo'lgan edi. Unda klassik kuy va ashulalar respublikaning turli joylaridan to'plangan atoqli ustozlar, shuningdek, yangi avlod hofiz va sozandalari ijrosida efirga uzatilib turilgan.

Yunus Rajabiy rahbarligidagi maqom ansambli

1958-yilda O‘zbekiston Radio va televideniyesi davlat qo‘mitasi qoshida Yunus Rajabiy rahbarligida maxsus maqom ansambli tashkil etildi. Jamoaning dastlabki maqsadi – Olti maqom turkumini to‘laligicha radioning ovoz fondi uchun yozib olish edi. Bu ish oldin qog‘ozga tushirilgan nota yozuvlarini amalda sinab ko‘rish uchun ham o‘ziga xos ijodiy laboratoriya vazifasini ham bajardi.

Yunus Rajabiydan keyin maqom ansambliga turli san’atkorlar boshchilik qildi. Uzoq yillar davomida Yunus Rajabiy yonida musiqa rahbari vazifasida ishlagan Faxriddin Sodiqov, undan keyin ansamblni Yunus Rajabiy maktabida voyaga yetgan hofiz Orif Alimahsumov boshqardi. So‘ngra Konservatoriyada ta’lim olgan sozandalarning yangi avlod vakillari: Shavkat Mirzayev, Abduhoshim Ismoilov, I. Vahobov va yana Abduhoshim Ismoilov rahbarligida Yunus Rajabiy nomidagi maqom ansambli faoliyat ko‘rsatib kelmoqda.

NASRULLOYI I

1-xona *Ansambl*
M.M. ♩ = 104

The musical score for 'NASRULLOYI I' is written for a 1-xona ensemble. It consists of four staves of music in a 2/4 time signature with a key signature of one sharp (F#). The first staff begins with a dynamic marking of *mf*. The notation includes various rhythmic patterns, such as eighth and sixteenth notes, and rests. There are also some performance markings like slurs and accents. The piece concludes with a final note and a fermata.

4-xona Rubob, Tambur, Dutor

Bozgo'y

5-xona Tambur, Dutor

Bozgo'y

6-xona *Qo'shnay*

p

7-xona *Ansambl*

mf

8-xona *Rubob*

Bozgo'y

mf

9-xona

mf

f

10-xona

mf

Nay

f

G'ijjak

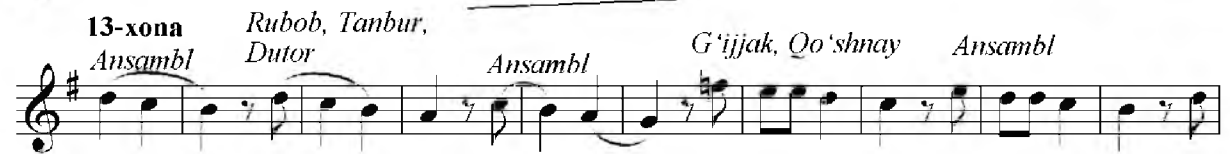
mf

11-xona

Chang

6

Ansambl

The image shows a musical score for an ensemble, consisting of four staves of music. The music is written in G major (one sharp) and 4/4 time. The first staff is marked *mf* (mezzo-forte) and features a crescendo. The second staff is marked *f* (forte) and features a decrescendo. The third staff is marked *p* (piano) and features a decrescendo. The fourth staff concludes the piece with a double bar line.

XX asrning 40-yillarining oxiri 50-yillarining boshlarida davlat ta'limi sohasida xalq cholg'u asboblari bilan bir qatorda Ovro'pa cholg'u asboblari (skripka, fortepiano, akkordeon, klarnet va boshqa) ijrochilik yo'nalishlari joriy etila boshlandi. Boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim tizimida o'zbek milliy cholg'u asboblari (tanbur, dutor, g'ijjak, nay, chang va boshqalar)da ko'proq Ovro'po, rus va o'zbek kompozitorlarining asarlari ijro etila boshlangan.

Ansambl ijrochiligini joriy etish va unda tovush ko'lamini to'ldirish uchun Ovro'pa torli-kamonli va puflab chalinadigan cholg'u asboblari qo'shishga harakat qilingan. Ovro'pa cholg'ularining ijro imkoniylatlari o'zbek musiqasining an'alariga moslashtirilib ommaviy kuylar ijro etilgan. Zamonaviy musiqa rivojlanishida joriy etilgan cholg'u asboblari uchun kompozitorlar tomonidan kamer-cholg'u musiqasi uchun asarlar ijod qilina boshlandi.

Cholgʻu musiqasining yakkanavoz sozanda, ansambl (trio, kvartet, kvintet) va orkestr tomonidan chalinadigan (simfonik musiqa kabi) asarlar kompozitorlar tomonidan yaratildi.

40-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab oʻzbek kamer-cholgʻu musiqasi janr namunalari, oʻzbek xalq cholgʻu asboblari bilan bir qatorda fortepiano, skripka va violonchel uchun yozilgan kompozitorlar V.Uspenskiy, M.Burhonov, G.Mushel, S.Yudakovlarning asarlari paydo boʻla boshladi.

V.A.Uspenskiyning kamer-cholgʻu musiqasining turli shakl va janrlarida fortepiano uchun prelyudiya, sonata, variatsiya, etyud, oʻzbek xalq musiqasi “Miskin-2”, “Muxammasi Iroq”, “Savti Ajam”, “Samoiy Dugoh” va “Askariy” asosida pyesalar toʻplami (birinchi daftari), “Ufor-Soqiynoma”, “Bayonchi”, “Naylaram”, “Usmoniya” va “Rajabiy” toʻrt qoʻl uchun pyesalar toʻplami (ikkinchi daftari) yaratildi.

Respublikamizda kamer-cholgʻu musiqasi janrlari rivojlanishiga 50-60-yillarda B.Giyenko va B.Zeydmanlar katta hissa qoʻshgan. B.Giyenko mazkur janrda 9 ta kvartet, “24 prelyudiya”, “Akvarellar” va “Ruboiylar” kabi turkumlarni yaratdi.

1962-68-yillarda Rumil Vildanovning fortepiano uchun 9 ta “Prelyudiya”, “Variatsiya”, “Eksprompt va tokkata”, skripka va fortepiano uchun “syuita”, violonchel uchun sonatina, violonchel va fortepiano uchun sonata, organ uchun 3 ta pyesa kabi asarlari paydo boʻldi. B.Zeydmanning toʻrt qoʻl uchun 5 ta fortepiano pyesasi, damli cholgʻular ansambliga 6 ta pyesa, kamonli cholgʻular uchun pyesa va uchta kvartet, skripka, violonchel va fortepiano uchun trio, fortepiano kvinteti, skripka, violonchel va orkestr uchun sonata, violonchel va fortepiano, goboy va fortepiano uchun sonatanalarni yaratgan.

Fortepiano uchun yaratilgan Ik.Akbarov (“Alla”, “Karvon”, “Noktyurn”, “Tokkata”), H. Izomov (“Tokkata”, “Musiqli quticha”), S.Abramova (“Polifonik pyesalar”), S.Jalil (“Soʻzsiz qoʻshiq”)lar turli janrlardagi miniatyuralari M.Tojiyevning ikkita prelyudiya, sonatina, syuita, violonchel va fortepiano uchun “Elegiya”, fleyta va fortepiano

uchun “Qo‘shiq”, truba va fortepiano uchun sonatina, torli kvartet, “Fortepiano triosi” ajralib turadi. So‘nggi yillarda kichik shakllardagi asarlarni V.A.Berlin, P.Xoliqov, D.Saydaminova va boshqa kompozitorlar yaratdilar. Fortepiano dueti borasida G. Mushelning “Samarqand syuitasi” va S. Yudakovning “Raqs syuita”lari (50-yillar oxiri – 60-yillar boshi) keng shuhrat qozondi.

S.Yudakovning uch qismli “Raqs syuita”si shirador koloriti o‘zbek og‘zaki-professional merosidan o‘rin olgan cholg‘u musiqasi va maqomlarning ikki tuzilmali asosida yaratilgan.

RAQS SYUTASI

S. Yudakov

Andante

The image displays a musical score for a piano piece titled "Raqs Syuitasi" by S. Yudakov. The tempo is marked "Andante" and the dynamic is "ff marcato". The score is written in two systems, each with a grand staff (treble and bass clefs). The first system shows the beginning of the piece with a forte dynamic and a marcato articulation. The second system continues the piece with various rhythmic patterns and dynamics.

“Raqs syuitasi”ni birinchi qismi Xorazm xalq kuyi “Norim-norim”ga asoslangan simfonik partitura asosida yuzaga kelgan. Ikkinchi qismi (“Ozarbayjoncha lirik raqs”) yakka raqs bo‘lib, ikki chetdagi qismlar ommaviy raqslarga taqqoslantirilgandek, ular orasida keskin kontrast hosil qiladi. Uchinchi qismi “Farg‘onacha raqs” syuitaning eng

yorqin qismi bo'lib, uni mashhur "Qaylarga boray" xalq qo'shig'iga tayangan holda yaratadi. Kompozitor bu asarda milliy an'analarni zamonaviy kompozitorlik texnikasi va ijrochiligining milliy uslublarini qo'llashga harakat qilgan.

70-yillar boshlarida fortepiano triosi janrida ikki asar G.Mushelning "T.Jalilov xotirasiga trio" va U.Musayevning "A.Navoiy xotirasiga trio"lari yozildi.

Kamer janrlarda torli kvartet o'ziga xos o'rin egallagan. Bu janr oddiy qayta ishiashga syuitalardan murakkab siklli asarlargacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi. Dastlabki syuitalardan M.Leviyev, S.Yudakov, G.Sobitovlarning xalq kuylariga yozilgan asarlarini aytib o'tish mumkin. 40-50-yillar atrofida sonatali va siklli asarlar yaratishga harakat qilinib, ilk torli kvartetlar yozildi. Bularning aksariyati keyingi (60-yillar boshlarida yaratilgan) asarlar singari raqsbop qo'shiq, ba'zan folklor kuylariga asoslangan.

Masalan, D.Soatqulov "Farg'ona kvarteti" deb nomlagan o'z kvartetini Farg'ona vodiysida keng tarqalgan ashula va cholg'u kuylariga asoslangan.

$\text{♩} = 103 = 108$ "Mo'g'ilchai Munajat"

The image shows a musical score for the piece "Mo'g'ilchai Munajat". It consists of two staves of music. The top staff is in treble clef and contains a melody with various note values, including eighth and sixteenth notes, and rests. The bottom staff is in bass clef and contains a bass line with similar note values. Above the first staff, there is a tempo marking $\text{♩} = 103 = 108$ and the title "Mo'g'ilchai Munajat".

50-yillar oxiri 60-yillar boshida B.Giyenko tomonidan beshta kvartet yaratilgan. 60-70-yillar davomida o'zbek kamer musiqasiga Ik.Akbarov yaratgan kvartetlari bilan katta hissa qo'shgan.

Mustaqillik yillarida kamer-cholgʻu musiqa rivojida oʻzbek kompozitorlaridan R.Abdullayev, M.Bafojev, H.Rahimov ham samarali ijod qilib kelmoqdalar.

Kamer-cholgʻu musiqa rivojida kompozitor R.Abdullayevning 5-fortepiano konserti alohida diqqatga sazovor boʻlgan asarlardan biri hisoblanadi.

Konsert

(Orkestr va fortepiano uchun)

R. Abdullayev

The image displays the first system of a musical score for a piano concerto. It consists of three systems of music, each with a grand staff (treble and bass clefs). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The first system includes dynamic markings 'p' (piano) and 'mf' (mezzo-forte). The second system features a complex melodic line in the right hand with a slur and a fermata, and a bass line with a triplet. The third system continues the melodic and bass lines, with a triplet in the right hand.

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘U ASBOBLARI ORKESTRI VA SIMFONIK ORKESTR UCHUN YARATILGAN ASARLAR

1938-yili o‘zbek filarmoniyasi qoshida N.N.Mironov va A.I.Petrosyanslar tomonidan tashkil qilingan “O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri” uchun ko‘pgina kompozitorlar ko‘p ovoz uslubida qayta ishlab, orkestrlar uchun pyesa, poema, uvertyura va syuitalar kabi asarlarni yozdilar. B.Giyenko orkestr repertuarini boyitish uchun bastakorlar N.Hasanov va S.Kalonovlar yaratgan qator kuylarini shuningdek, o‘zbek xalq kuy va qo‘shiqlaridan “Aylab keling” va “Ul pari” kabilarni ovoz va orkestr uchun moslashtirdi. Keyingi ijodiy faoliyati davomida orkestr uchun “Fantaziya”, rubob va orkestr uchun “Konsertino”, “Guldasta” syuitasi va boshqa asarlarni ijod qildi. Orkestr sohasida katta tajriba to‘plagan B.Giyenko tomonidan 1959-yili o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun cholg‘ulashtirish o‘quv qo‘llanmasi yaratildi.

1940-60-yiliarda kompozitorlardan G‘.Qodirov va S.Boboyevlar o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun bir qator asarlarni yaratdilar.

G‘.Qodirovning “Kichik uvertyura”, “Vals”, “Yoshlar valsi”, “Qizlar raqsi”, “Yigitlar raqsi”, “Paxta raqsi” syuitalari, Sobir Boboyevning “Poema”, “Bayram uvertyura”si asarlari o‘zining jarangdor, go‘zal va boy milliy ohanglari bilan ajralib turadi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun o‘zining shodiyona ohangdor ko‘tarinki ruhi, milliyligi, shaklining ixcham, mukammal professionalligi, orkestrning rang-barang jaranglashi bilan ajralib turadi. Bu asar kompozitorni elga tanitdi. U birgina muailifning ijodiy yutug‘i emas, butun zamonaviy o‘zbek musiqa san‘atining va ayniqsa, orkestr jamoasining ham yutug‘i bo‘ldi.

O‘zbekiston radiosi qoshidagi (1953-yilda tarqatib yuborilgan) “O‘zbek xalq cholg‘u asboblar orkestri” 1957-yili qaytadan tiklandi.

Orkestrga Y.Rajabiy badiiy rahbar, Doni Zokirov bosh dirijor qilib tayinlandi. D.Zokirovning o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun moslashtirgan “Qaytarma”, “Fig‘on”, “Cho‘li Iroq”, bulomon va orkestr uchun “Sharob”, nay va orkestr uchun “Farg‘onacha”, “Gadoiy”, “Jazoir” kabi asarlari mahorat bilan orkestr uchun qayta ishlandi. Shuningdek, kompozitorning maqomlarni cholg‘u qismlari asosida orkestr uchun qayta ishlagan “Navo”, “Savti navo”, “Ufari navo”, “Garduni segoh”, “Tasnifi dugoh”, “Muxammasi iroq”, “Nasrulloiy”, tanbur va orkestr uchun “Rajabiy” kabi asarlari orkestrlar repertuaridan keng o‘rin oldi.

1960-70-yillarda M.Burhonov, B.Zeydman, M.Nasimov, S.Varelas, M.Mahmudov, S.Jalil va T.Qurbonovlar o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri repertuarini boyitishda barakali ijod qildilar. Bu davrda T.Qurbonov o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun “Xamsa”, 80-90-yillarda birin-ketin: “Bayram uvertyurası”, “Lirik poema”, “Qo‘shchinor”, “Poema”, g‘ijjak va orkestr uchun “Konsert-poema” asarlarini yaratdi.

1980-yilda kompozitor M.Bafoyev O‘zbekiston radiosi qoshidagi o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestriga dirijor lavozimiga taklif qilindi. Olti yildan so‘ng u orkestrning bosh dirijori va badiiy rahbari vazifasida ishlay boshladi. M.Bafoyev o‘zi rahbarlik qilgan D.Zokirov nomidagi o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun turli muntazam janrlarda musiqiy asarlar bastalab, jamoa repertuarini boyitib keldi. Qashqar rubobi va orkestr uchun “Poema” “Bayram tantanasi” poemasi, dutor va orkestr uchun “Konsert-poema” o‘zining jarangdor, go‘zal va boy ohanglari bilan ajralib turadi.

1992-yill yangi “So‘g‘diyona” o‘zbek xalq cholg‘ulari kamer orkestri tashkil etildi (badiiy rahbar va bosh dirijori F.Abdurahimova).

“So‘g‘diyona” qisqa vaqt ichida o‘zining repertuarini yaratib, tinglovchilar e‘tiborini qozonishga muvaffaq bo‘ldi. Orkestr Olmoniya, Gollandiya, Fransiya, Misr, Turkiya, Ispaniya mamlakatlarida ijodiy safarlarda bo‘lib, xalqaro miqyosdagi turli musiqa festivallarida –

“Sharq taronalari”, Xalqaro simfonik musiqasi, Respublika xalq cholgʻulari orkestri festivali, XXX Xalqaro musiqa festivali (Ispaniya)da muvaffaqiyat bilan qatnashdi.

Uning repertuarlaridan oʻzbek xalq kuylari, jahon xalqlari cholgʻu kuylari, Oʻzbekiston va jahon mumtoz kompozitorlari asarlari oʻrin olgan, jumladan, M.Bafoyevning “Buxorcha konsert”, “Ud va orkestr uchun poemasi”, “Xorazmcha kaprichcho” fortepiano va orkestr uchun, “Buxorcha zang” konserti, H.Rahimovning “Taron va ufor” qonun va orkestr uchun, fortepiano va orkestr uchun fantaziya, F.Alimovning “Andijon polkasi” va “Markaziy kuylari asosida popuri” A.Mansurovning “Mustaqillikka bagʻishlov” Odasi, “Yangra doira” kabi asarlarni misol qilish mumkin.

Kompozitorlar tomonidan oʻzbek xalq kuylarini xalq cholgʻu asboblari orkestri va simfonik orkestr uchun moslashtirishning ilk tajribalari qilib turli janrlar doirasini oʻziga olgan oʻzbek xalq kuy va ashulalari “yangi mazmun” bilan toʻldirilib, Ovropacha shakllarga oʻgirila boshlandi. Oʻzbek kuylari simfonik shaklda qayta ishlandi. Oʻzbekiston kompozitorlaridan V.Uspenskiy, A.Kozlovskiy, M.Burhonov, Muxtor Ashrafiy, S.Yudakov, D.Soatqulov, D.Zokirov, B.Giyenko, S.Boboyev, Sayfi Jalil kabilar simfonik va oʻzbek xalq cholgʻu asboblari orkestri, shuningdek, fortepiano va boshqa cholgʻu sozlar uchun turli syuitalar musiqali dramalarga uvertyular yaratishgan. Kompozitor Abdusharif Otajanov va Rahmon Ollaberganovlar “Oshiq Gʻarib va Shohsanam” musiqali dramasi ga yozilgan uvertyurasi rubob (tor) yetakchi cholgʻu vazifasini bajargan.

UVERTYURA

“Oshiq – Gʻarib va Shohsanam”
musiqali dramasi dan

60-70-yillar chegarasida M.Tojiyevning “Shoir sevgisi” deb nomlangan ajoyib simfonik poemasi paydo bo‘ldi. Maqomga, asrlar qa‘ridan bizgacha yetib kelgan og‘zaki ijodning klassik asarlariga qiziqish Tojiyev musiqasining ba‘zi tuzilish yo‘llarini belgilabgina qolmay, balki eng muhimi uning falsafiy xususiyati koloritning vazmin ravon va dramatik teranlikni belgilaydi.

Cholg‘u musiqaaning barcha sohalari orasida murakkab bo‘lgan simfoniya O‘zbekistonda (nisbatan yangi bo‘lgan ushbu soha) tarixan nihoyatda qisqa muddat ichida shakllanib samarali rivoj topdi. Milliy simfoniya sari ildamlilik Muxtor Ashrafiy, Sulaymon Yudakov, Mutal Burhonov, Doni Zokirov, Sayfi Jalil singari zabardast kompozitorlarning katta-kichik cholg‘u asarlarida ham namoyon bo‘ladi.

“Zarkokil”
(O‘zbek xalq kuyi)
Simfonik orkestr uchun
V.Uspenskiy qayta ishlagan

The musical score is arranged in a standard orchestral format with the following instruments and parts:

- Flute**: Rests throughout the section.
- Oboe**: Rests throughout the section.
- Cor Anglais**: Two parts, both resting throughout the section.
- Clarinet in B**: Rests throughout the section.
- Bass Clarinet in Bb**: Enters in the third measure with a melodic line, marked *mf*.
- Trumpet in B**: Rests throughout the section.
- Trombone**: Enters in the third measure with a melodic line.
- Percussion**: Two parts. The first part has a rhythmic pattern of eighth notes. The second part has a melodic line, marked *mf*.
- Violin 1**: Enters in the third measure with a melodic line, marked *f*.
- Violin 2**: Enters in the third measure with a melodic line, marked *f*.
- Viola**: Enters in the third measure with a melodic line, marked *f*.
- Violoncello**: Enters in the third measure with a melodic line.
- Contrabass**: Enters in the third measure with a melodic line, marked *pizz.* and *p*.

A circled 1 (①) is placed above the first measure of the third measure for several instruments, indicating a first ending.

Mirsodiq Tojiyev ham shuningdek, O‘zbekistonda simfoniya yo‘nalishda yirik maktab yaratishga muvaffaq bo‘lgan. Uning 3-simfoniyasida orkestrga singdirilgan mungli “Segoh” ohanglari, Tezkor sur’atli 2-qismda kompozitor Xorazm doston nomalaridan “Bolamga o‘xshaydi ovozing seni” kuyini butkul qayta ishlab, uni shiddatli, va ayni chog‘da jo‘shqin taronaga aylantirgani holda orkestrga ustalik bilan cholg‘ulashtirgan.

3-SIMFONIYA (1-qism)

Adagio solo

The musical score is arranged in five systems. The first system is for Clarinet in B, marked *Adagio* and *solo*, with a dynamic marking of *p*. The second system is for Arpa (Harp), with a dynamic marking of *pp*. The third system is for Piano, also with a dynamic marking of *pp*. The fourth and fifth systems are for Violin 2 and Viola, both marked *Adagio* and *pp*. The score is in 4/4 time and consists of four measures. The Clarinet part features a melodic line with a slur over the first two measures and a fermata over the last two. The Arpa and Piano parts play sustained chords. The Violin 2 and Viola parts play sustained chords with a slur over the first two measures and a fermata over the last two.

XULOSA

Milliy cholg'ularimiz ming yillik tarixga ega. Asrlar davomida milliy cholg'ularimiz tarixini o'rganish va ularni bizning davrimizgacha saqlanib kelishida qanchadan-qancha iste'dodlar, qalbi milliy g'urur bilan to'lib-toshgan xonanda-sozanda, bastakor hamda musiqashunoslar jonbozlik ko'rsatganligini hech ham unutmashimiz kerak.

Cholg'ushunoslik masalalarini sohaning har bir qirrasini alohida olgan holda: ijrochilik (cholg'uchilik, ashulachilik, dirijorlik), sozgarlik yoki ijod muammolarini hal etish qiyin.

Bugungi kunda cholg'ushunoslik, uning birinchi navbatda hal qilinadigan muammolariga tegishli masalalar ko'tarilmoqda. Shu o'rinda, taniqli sozgar Usta Usmonning katta o'g'illari To'xtamurod Zufarovning "Soz va sozgarlik tarixi" kitobi va musiqashunos Otanazar Matyoqubovning yaqinda "Yosh kuch" jurnalida e'lon qilingan "Rubob – torning vatanga qaytishi" maqolalarini aytish mumkin.

Usta Usmon sozshunoslik sohasida yorqin iz qoldirgan sozgar. Uni "o'zbek Stradivari" ham deyilar. Ma'lumki, Antonio Stradivari Uyg'onish davrida beqiyos skripkalar yasagan va shu bilan mazkur cholg'u taraqqiyotiga mislsiz hissa qo'shgan usta. Stradivari 5-6 asr oldin yaratgan skripkalar bugungi kunda ham dunyo muzeylarining eng qimmatli va million-million dollarlar bilan baholanadigan ashyolari hisoblanadi.

Usta Usmon ishlagan tanbur, dutor, g'ijjak va boshqa cholg'ular ham bugungi kunda milliy musiqiy qadriyatlarimizning mislsiz ashyoviy dalillari bo'lib qolmoqda.

Usta Usmon zamonasining buyuk san'atkorlari, xususan, ulug' sozanda va bastakorlari To'xtasin Jalilov va Yunus Rajabiyalar bilan yaqin hamkorlikda bo'lib, milliy cholg'ularning yangi navlarini, o'zbek asboblarning zamonaviy ansambl (jo'rnavozlik) va ko'povozlik (orkestr) ijrochilik turlarini rivojlanishida katta hissa qo'shgan arbob.

Usta Usmon va To‘xtasin Jalilov kabi millatparvar ijodkorlarning hayoti mashaqqatli damlar, jiddiy qarama-qarshiliklar, nohaq qatag‘onlar bilan to‘lib-toshgan. Lekin, hozir gap bu dahshatli zamonlarning changini ko‘tarishda emas, albatta. Balki, ana shu beqiyos ustozlar tutgan yo‘l-yo‘riqlari hamda ular erishgan ijodiy yutuqlardan unumli foydalanishda va eng muhimi zamonaviy sozshunoslik hamda cholg‘ushunoslik oldida turgan dolzarb masalalarni hal qilishda, ana shu ijobiy tajribadan unumli foydalanishda.

O.Matyoqubov ko‘targan masala ham bir qarashda go‘yo cholg‘uning nomi haqida borayotgandek tuyuladi. Lekin, masalaning ildizi chuqurroq. Har bir tarixiy voqe‘likni o‘z nomi bilan aytishga da‘vat etadi. Rubob-torni o‘z nomi bilan atasak yoki Qashqar rubobini asl nomi bilan aytib Toshkent rubobi desak, haqiqatni aytgan bo‘lamiz va to‘g‘ri yo‘l tutamiz.

Bugungi kunda milliy musiqa madaniyatimiz asl yo‘liga tushib muxlislar uchun ma‘naviy ozuqa sifatida tan olinayotgan paytda tarix saboqlarini sog‘lom his-tuyg‘u va mustahkam aql-idrok bilan mutolaa etmog‘imiz zarur.

Ushbu uslubiy qo‘llanmamizda cholg‘u sozlari va cholg‘u ijrochiligi tarixini qayta yozish emas, tarixni tarix saboqlaridan unumli foydalanishni muhim deb qaradik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231). T: 1998.
2. Jabborov A.H. O'zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. T: 2004.
3. Ибрахимов О.А. Фергано-Ташкентские макамы. – Т: 2006.
4. Кароматов Ф.М. Узбекская инструментальная музыка. Т: 1972
5. Odilov A. Cholg'u ijrochiligi – Т:1995
6. Matyoqubov B. Doston navolari. – Т:2009
7. Matyoqubov O. Maqomot. – Т:2004.
8. Matyoqubov O. Og'zaki an'anadagi professional muzika asoslariga kirish. – Т: 1983.
9. Matyoqubov O, Boltayev R, Aminov H. O'zbek notasi. – Т:2007.
10. Миронов Н.Н. Обзор музыкальных культур узбеков и других народов Востока. – Самарканд. 1931.
11. Mulla Bekjon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqiy tarixchasi. – Toshkent: 1998 .
12. Rajabiy Yu. Muzika merosimizga bir nazar. – Т:1978.
13. Rajabov I. Maqom asoslari. – Т: 1992.
14. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. – Т:1963
15. Rajabov I. Maqomlar. – Т: 2006.
16. Садоков Р.Л. Музыкальная культура Древнего Хорезма.- М: 1970.
17. Успенский В.А. Научное наследие воспоминания современников композиторское творчество писма. – Т: 1980.
18. Fitrat. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Т: 1993.
19. Юнусов Р. Макамы и мугамы – Т:1991.
20. Yusupov M. Xorazm maqomlari (1-3 kitoblar) – Т:1980, 1982, 1983.
21. 22. O'zbek muzikasi tarixi.// Tuzuvchi Solomonova T. Gafurbekov T.B. – Т:1981.
23. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 1-11 jildlar – Т: Davlat ilmiy nashriyoti. T: 2001-2005.

MUNDARIJA

Kirish	3
O‘zbek xalq cholg‘ulari va cholg‘uchilik tarixi	10
Milliy cholg‘ular zamonaviylik kesimida. Yakkanavozlik	16
Jo‘rnavozlik	82
Ko‘p ovozli cholg‘u musiqasi	96
O‘zbek xalq cholg‘u asboblari orkestri va simfonik orkestr uchun yaratilgan asarlar	110
Xulosa	116
Foydalanilgan adabiyotlar	118

**BOTIR RAXIMOV, RUSTAM BOLTAYEV,
DONIYORBEB OBIDOV**

CHOLG‘U IJROCHILIGI TARIXI

(Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim muassasalari uchun uslubiy qo‘llanma)

Muharrir
Texnik muharrir
Sahifalovchi-dizayner

**Bahrom Ro‘zimuhammad
Farhod Ibodullayev
Akbar Bobojonov**

Bosmaxonaga berildi: 28.12.2018 й.

Bosishga ruxsat qilindi: 28.12.2018 й.

Bichimi 60x84 1/16

Hajmi 7,5 bosma taboq.

Adadi: 100

Buyurtma: 59

Bahosi kelishilgan narxda

“Quvanchbek-Mashxura” MCHJ nashriyoti

E-mail: quvanchbek_mashxura@mail.ru

Телефон: +(99862) 223-11-88

“Quvanchbek-Mashxura” MCHJ bosmaxonasida bosildi.

Urganch shahri, Islom Karimov ko‘chasi, 106-uy.